

ANNA TABAKA
Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej,
Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
ORCID 0000-0002-5910-3034

ZESZYTY
KALISKIEGO TOWARZYSTWA
PRZYJACIÓŁ NAUK NR 21
STUDIA HISTORYCZNE
NAD ARCHITEKTURĄ,
URBANISTYKĄ I SZTUKĄ
KALISZ 2021
ISSN 1426-6547

STEROWANA PROMOCJA MIASTA. O POLITYCZNYM RODOWODZIE „PTOLEMEUSZOWEJ KALISII”

WSTĘP

Od dawna frapuje mnie kwestia promocji Kalisza, stutysięcznego miasta leżącego w południowo-wschodniej Wielkopolsce nad rzeką Prosną¹. Interesuje mnie, czy i w jakim stopniu jest ona skuteczna. Jakie wątki podkreślić, co uwypuklić, na czym się oprzeć? Co wykorzystać z wielowiekowej i wielowątkowej materii jaką jest historia? W jaki sposób zbudować przekaz atrakcyjny i dla turysty, i dla mieszkańca, który przecież ma prawo być znudzony codziennością. Ustawienie linii strategicznej nie należy do zadań łatwych, bo stawka jest wysoka. Na szali zwycięstwa leżą korzyści społeczne i turystyczne, a w konsekwencji także ekonomiczne i gospodarcze. W prezentowanym tekście chciałabym podjąć wątek, który wydaje mi się dominujący w kaliskiej narracji, a nawet ciężący nad całością obrazu. W latach 50. XX w. ówczesne władze miasta sformułowały go w postaci ambitnego hasła, zapożyczonego od piętnastowiecznego kronikarza Jana Długosza, „Kalisz – najstarsze miasto w Polsce”². Na początku XXI wieku ten sam slogan, ale w wersji zmodyfikowanej brzmiał: „Młode duchem, naj-

¹ Po raz pierwszy tę kwestię podjęłam w tekście dotyczącym obrazu miasta kreowanego na stronach przedwojennych przewodników. Podczas pracy nad tamtym tematem zastanowił mnie dysonans między miejskimi narracjami przed- i powojenną, zob. Anna Tabaka, „Obraz Kalisza w świetle przewodników po mieście okresu międzywojennego”, *Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk: W kręgu kaliskich badań nad sztuką i kulturą artystyczną*, pod red. Iwony Barańskiej, 12 (2011):137-147.

² Do Jana Długosza i jego XV-wiecznej kroniki (*Roczniki czyli kroniki słynnego Królestwa Polskiego*, oryg.łac.: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*) odwołuje się wielu badaczy i popularyzatorów wiedzy, zob. m.in. Krzysztof Dąbrowski, *Z przeszłości Kalisza* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1970), 64; Władysław Kościelniak, *Wędrówki po moim Kaliszu* (Kalisz: Edytor, 2010), 10.

starsze miasto w Polsce”³, a od kilku lat wraz ze zmienionym urzędowym logo pojawiła się nowa (stara?) myśl: „Kalisz – dopisz swoją historię”⁴. Ewolucję tę można byłoby określić mianem „aksamitnej”. Przeszliśmy bowiem od twardego stwierdzenia (jest najstarsze), przez komunikat zrelatywizowany (wprawdzie najstarsze, ale młode duchem) do sugerowanej partycypacji społecznej i pisania alternatywnych wersji (nakaz/zaproszenie: zrób, dopisz, weź udział). Poniżej chciałabym się przyjrzeć bliżej propagandowym kulisom formułowania komunikatu o „starszeństwie”, co, jak wiemy, w utrwalonej, potocznej narracji zostało ściśle połączone z metryką „Ptolemeuszowej Kalisii”. Przy czym nazwa Kalisia będzie mnie tutaj interesowała nie w rozumieniu archeologicznym, ale jako samoistny byt polityczno-promocyjny, który miał wynieść Kalisz na pierwsze miejsce (z racji starszeństwa) wśród innych miast polskich. Z tych powodów nie przyglądam się szerzej dziejom naukowego sporu wokół umiejscowienia na współczesnych mapach starożytnej Kalisii, wymienionej w II w. n. e. przez greckiego uczonego Ptolemeusza⁵, a dokonania archeologów z kaliskiej stacji PAN, która powstała w okresie przygotowań do obchodów XVIII wieków Kalisza⁶, zajmują jedynie część poniższych rozważań. Te wątki stanowią dla mnie tło dla politycznych rozgrywek, ściśle powiązanych z budowaniem nowej, powojennej promocji miasta, jak również z pisaną na nowo w tamtym czasie historią Polski. W warstwie głównej moja analiza dotyczy kulisów i form promocji miasta w latach 1948-1960, choć konsekwencje tamtej kampanii są czytelne do dzisiaj, do czego odnoszę się w konkluzjach.

³ Z odświeżoną wizerunkowo promocją Kalisz wszedł w XXI w., zob. np. okładkę pisma samorządowego *Kalisia Nowa* 6 (2000).

⁴ Do zmiany hasła promocyjnego wraz z logo doszło w 2017 r. za prezydentury Grzegorza Sapińskiego, zob. BH, „Miasto Kalisz – nowa strategia komunikacji”, <https://kalisz.naszemiasto.pl/miasto-kalisz-nowa-strategia-komunikacji/ar/c3-4132780>.

⁵ Kontrowersje narosłe wokół mitu Kalisii w wersji popularno-naukowej zebrała Agnieszka Krzemińska, zob. tejsze, „Kalisz z Ptolemeusza”, *Polityka* 24 (2010): 70-72. Autorka zwraca uwagę, że w zależności od zainteresowań jedni badacze są skłonni identyfikować Kalisz ze starożytną osadą na szlaku bursztynowym (mediewiści), inni podważają tę tezę (starożytnicy). Dostęp online: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1506370,1,kalisz-zptolemeusza.read>. Por. Tadeusz Baranowski, „Kalisia celtycka czy rzymska?”, w: *750 lokacji Kalisza*. Materiały sesji popularnonaukowej, Kalisz, 10 października 2007, red. Danuta Wańka, Tadeusz Baranowski (Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2008). 57-61.

⁶ Pracę archeologów podsumowuje Tadeusz Baranowski, zob. tegoż, „Badania, postacie i odkrycia. 60 lat placówki archeologicznej PAN w Kaliszu”, w: *Wokół początków Kalisza. 60 lat stacji archeologicznej Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Kaliszu* (Warszawa-Kalisz: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2016), 11-27, por. tegoż, „Dwie rocznice w Kaliszu (1960-1966): Osiemnaście Wieków Kalisza i Tysiąclecie Polski”, *Przegląd Archeologiczny* 65 (2017): 89-98, dostęp online: https://rcin.org.pl/Content/63721/WA308_83431_PIII149_Dwie-rocznice-w-Kali_I.pdf.

DWA KOMITETY, JEDEN JUBILEUSZ. IDEA I CELE

„W II wieku naszej ery geograf aleksandryjski Klaudiusz Ptolemeusz wymienił w dziele „Geografia” nazwę Kalisia. Zapis ten, dokonany ręką starożytnego uczonego, stał się punktem wyjścia do przygotowań obchodów jubileuszowych XVIII wieków Kalisza” – pisała Ryta Kozłowska w tekście podsumowującym jubileusz, obchodzony z wielką pompą w 1960 r.⁷

Przymiarki do świętowania rozpoczęły się jednak znacznie wcześniej i sięgają 1948 r., kiedy powołano pierwszy Komitet Organizacyjny 1800-lecia Kalisza z sześcioma sekcjami tematycznymi⁸. Uroczystości w pierwotnym zamierzeniu miały się bowiem odbyć w 1950 r.⁹. Wskazanie roku obchodów było w tym przypadku kwestią umowy i – jak wykażę dalej – politycznych dekretów. Pewną swobodę czasową dawało szerokie datowanie dzieła Ptolemeusza, a więc – rozumując w sposób nakreślony przez inicjatorów domniemanej metryki Kalisii. Od organizacji jubileuszu w tym pierwszym terminie odstąpiono, a to ze względu na sprzeciw Polskiej Akademii Umiejętności¹⁰. Akademyści argumentowali, że brakuje dostatecznych podstaw naukowych dla świętowania podobnych urodzin. Tracąc rację bytu, kaliski komitet rozwiązał się, a zebrane do tego czasu pieniądze przekazano na rachunek Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie z przeznaczeniem na „zapoczątkowanie prac wykopaliskowych na Zawodziu”, tj. w najstarszej dzielnicy Kalisza¹¹. Stołeczne muzeum podjęło prace w 1950 r., lecz, co znamienne, w innym miejscu – na terenie osady z okresu rzymskiego na Tyńcu. Ich kierownikiem został archeolog Michał Drewko, reprezentujący warszawską placówkę¹². Tamte wykopaliska miały się okazać zaledwie

⁷ Ryta Kozłowska, „Uroczystości 1000-lecia Państwa Polskiego i XVIII wieków Kalisza”, *Rocznik Kaliski* [dalej: RK] 1 (1968): 395-397.

⁸ Tamże, s. 395; [brak autora], „Chaire Kalisia”, *Ziemia Kaliska* [dalej: ZK] 2 (32): 1960, s. 1. Zob. także: A. Łącz, „Kalisz, miasto zabytków i miasto przyszłości”, *Kurier Kaliski (Świat. Ilustrowany tygodniowy dodatek do Głosu Wielkopolskiego)* 216 (1948): 64.

⁹ Tamże.

¹⁰ W 1948 roku władze ludowe rozpoczęły kampanię przeciwko PAU, niezależnej instytucji naukowej powstałej w Krakowie w 1872 r., nadającej ton życiu naukowemu Polski w okresie międzywojennym. Restrykcje zastosowane wobec PAU doprowadziły do zatrzymania jej działalności, ale nie do jej formalnego zamknięcia. Kontrolowaną przez władze nową platformą naukowych dyskusji została Polska Akademia Nauk, działająca m.in. w Krakowie. PAU odrodziła się dopiero po 1989 r. Por. informacje na oficjalnej stronie PAU: <http://www.pau.krakow.pl/index.php/pl/akademia/historia> oraz red. Patryk Pleskot, Tadeusz P. Rutkowski, *Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL. Materiały Służby Bezpieczeństwa (1950-1986)*, t. 2 (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009).

¹¹ [brak autora], „Chaire Kalisia”, ZK 2 (1960): 1; „Nasz jubileusz 150-1960”, ZK 3 (1957): 2.

¹² Archeolog, historyk, konserwator zabytków Michał Drewko (1887-1964), który prowadził badania na kaliskim Tyńcu w latach 1950-51 i 1953-54. Zob. Jan Gurba,

wstępem do znacznie szerszych badań, ale prowadzonych pod nowym szyldem. Kalisz znalazł się bowiem na mapie zainteresowań Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego (KBnPP), prowadzonego przez wybitnego mediewistę prof. Aleksandra Gieysztor¹³. Pod tą nazwą krył się szeroki, interdyscyplinarny projekt naukowy poświęcony pierwszym Piastom i badaniom początków polskiej państwowości¹⁴. Badania prowadzone przez KBnPP dały merytoryczne podstawy do świętowania obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, zaplanowane na lata 1960-1966¹⁵. Bieg wydarzeń był następujący. Najpierw, po przejściu majątku Polskiej Akademii Umiejętności przez państwo, powstała Polska Akademia Nauk¹⁶, dwa lata później, w 1953 r., Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego zostało przekształcone w Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, a w kolejnym roku PAN-owską stację w Kaliszu¹⁷ objął archeolog Krzysztof Dąbrowski, także związany ze środowiskiem warszawskim¹⁸. Identyfikacja Kalisza ze starożytną Kalisią dla tego naukowca stała się

„Doc. Michał Drewko (22 X 1887 – 4 IV 1964)”, *Rocznik Lubelski* 6 (1963): 277-278 oraz Krzysztof Dąbrowski, „Archeologia”, *ZK* 7 (1959): 6. Historię powojennych badań archeologicznych w Kaliszu rekapitułuje Tadeusz Baranowski, zob. tegoż, *Dwie rocznice*, 89-98.

¹³ Aleksander Gieysztor (1916-1999), historyk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, dyrektor Instytutu Historycznego UW (1955-75), pierwszy dyrektor Zamku Królewskiego w Warszawie (1980-91), prezes Polskiej Akademii Nauk (1981-83, 1990-92). Podczas II wojny światowej uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r., później oficer KG AK.

¹⁴ Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego pod taką nazwą działało w latach 1949-1953. Por. Andrzej Buko, „Dwie dekady powojenne: zbliżające się milenium i badania nad początkami państwa polskiego”, w: tegoż, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje* (Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 2005). 21-23.

¹⁵ Bartłomiej Noszczak, *Sacrum czy profanum – spór o istotę obchodów Millenium polskiego (1949-1966)* (Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie; IPN, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2002). Zob. także: Piotr Węcowski, „Tysiąclecie Państwa Polskiego czy Millenium chrztu Polski”, *Polityka. Pomocnik historyczny: Narodziny Polski*, 8 (2015): 149-154. Por. Stanisław Lorentz, „Ochrona zabytków i muzealnictwo”, w: *Kultura Polski Ludowej* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1966), 286-287.

¹⁶ Powołana na I Kongresie Nauki Polskiej w 1951 r., PAN powstała na dziedzictwie Polskiej Akademii Umiejętności oraz Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, a po dekadzie stała się centralną instytucją naukową zależną od władz, zob. przyp. 10.

¹⁷ Historię tej placówki rysuje Tadeusz Baranowski, *Badania, postacie i odkrycia*, 11-27.

¹⁸ Krzysztof Dąbrowski (1931-1979), archeolog, wykładowca akademicki; w 1962 r. na Uniwersytecie Warszawskim obronił rozprawę doktorską: „Kalisia Ptolemeuszowa w świetle badań archeologicznych”, habilitację uzyskał w 1973 r., w latach 1974-79 dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, w l. 1954-74 kierownik Pracowni Archeologicznej Instytutu Historii i Kultury Materialnej PAN w Kaliszu, kurator wystaw archeologicznych krajowych i zagranicznych, także tych realizowanych w kaliskim muzeum. Zob. Tadeusz Baranowski, „Krzysztof Dąbrowski (1931-1979)”, w: *Słownik Wielkopolski Południowo-Wschodniej Ziemi Kaliskiej*, t. 1, red. Hanna Tadeusiewicz (Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1998). 78-79; szerzej tegoż,

kluczowym problemem dociekań, będąc tematem jego dysertacji doktorskiej. To właśnie PAN poprzez swój instytut łożyła na wykopaliska w całej Polsce, choć finansowej pomocy oczekiwano również od kadłubowego samorządu, tj. Miejskich i Powiatowych Rad Narodowych¹⁹. Stanowiska archeologiczne w latach 50. pokryły siecią całą Polskę, w szczególności tzw. Ziemie Odzyskane, wzdłuż zachodniej granicy i na Pomorzu. Politycy stawiali bowiem własne cele, nadrzędne wobec naukowych dociekań. Tysiąclecie, zaplanowane w opozycji do kościelnego Millenium, miało uzasadnić prawa Polski do ziem przyznanych jej na konferencji poczdamskiej oraz uwypuklić rolę kraju nad Wisłą w cywilizacyjnym rozwoju Europy. Szczególny nacisk kładziono na propagowanie osiągnięć i dorobku Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, którą propagandowo uznawano za spadkobierczynię dziedzictwa Piastów²⁰.

K. Dąbrowski rozpoczynał swoją długoletnią „przygodę” z Kaliszem od wykopalisk w Piwonicach, na stanowisku z okresu przedrzymskiego i rzymskiego, a więc ściśle związanych z problematyką starożytnej Kalisii. Następnie – już jako kierownik Pracowni Archeologicznej Instytutu Historii i Kultury Materialnej PAN w Kaliszu – prowadził eksploracje w wielu innych miejscowościach nad Prosną i w samym Kaliszu²¹. Wśród stanowisk znalazło się najważniejsze w pejzażu lokalnego imaginarij, owiane legendami Zawodzie, które – co trzeba wyraźnie podkreślić – wzbudzało już zainteresowanie zarówno dziewiętnastowiecznych, jak i międzywojennych badaczy²². W tym miejscu, w 1958 r., pod kierun-

„Krzysztof Dąbrowski, archeolog Kalisza (1931-1979)”, RK 22 (1990): 47-59, dostęp online: <http://www.info.kalisz.pl/biograf/dabrowskik.htm>).

¹⁹ O współpracę finansową apelował m.in. Krzysztof Dąbrowski, zob.: (m), „Badania archeologiczne podstawą jubileuszowych przygotowań”, ZK 4 (1957): 7-.

²⁰ W encyklopedycznym ujęciu osiągnięć 30-lecia PRL podsumowano: „rozległe i gruntowne badania nad początkami państwa polskiego [...] potwierdziły nasze historyczne prawa do Ziemi nad Odrą, Nysą Łużycką i Bałtykiem, ujawniając zarazem fałszywe i rozwiewając mity o rzekomo decydującej roli kolonizacji niemieckiej w ekonomicznym i kulturalnym rozwoju Polski średniowiecznej”. Zob. [praca zbiorowa], *Polska. Zarys encyklopedyczny* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974), 424.

²¹ W Piwonicach wykopaliska były prowadzone przez siedem sezonów w l. 1952-57, równoległe prowadzono prace o charakterze ratowniczym we wsi Lis i na Winiarach, wywiadowcze w Dobrcu [Dobrzeczu] i przy ul. Robotniczej w Kaliszu oraz inne, zob. Dąbrowski, *Archeologia*, ZK 7 (1959): 6; Baranowski, *Dwie rocznice*, 90-91.

²² Według miejscowych tradycji na Zawodziu sytuowano bądź zamek księcia Zbigniewa, bądź okopy z czasów wojen szwedzkich. W legendach pojawia się także św. Wojciech, patron pobliskiego kościoła. Zob. Eligiusz Kor-Walczak, *Baśnie i legendy kaliskie* (Kalisz, Libri Wydawnictwo i Antykwariat, 2002), 15-17. Zawodzie wzbudzało zainteresowanie badaczy już od poł. XIX w. Przeglądu literatury na ten temat dokonała Iwona Dąbrowska; zob. tejże, „Grodzisko na Zawodziu w Kaliszu. Pierwsze sprawozdanie z prac wykopaliskowych (1958)”, w: *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 1, red. Aleksander Gieysztor (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1960), 29-69, szczególnie 32-35. Dokumenty źródłowe: MOZK, *Pismo ws grodziska na Zawodziu przez dr Leona Biał-*

kiem Dąbrowskiego dokonano najbardziej spektakularnego odkrycia – odnaleziono i zidentyfikowano fundamenty romańskiej kolegiaty św. Pawła (powstałej za Mieszka III Starego) oraz przykościelny cmentarz²³. Wspólnie z badaczem na wykopaliskach usytuowanych w różnych punktach pracowały archeolożki: Iwona Ślaska-Dąbrowska²⁴ (Zawodzie, Piwonice, Kalisz – ul. Wydarte), Ryta Kozłowska (Piwonice) oraz Teresa Uzdownska (Stare Miasto, miasto przedlokacyjne), Marta Młynarska (Kalisz, miasto lokacyjne) i Wiesława Szenicowa (Kalisz, miasto lokacyjne). O wynikach swojej pracy wymienieni naukowcy informowali na łamach lokalnej prasy oraz w tekstach naukowych²⁵, choć warto zwrócić uwagę, że już w 1956 r. Zakład Narodowy im. Ossolińskich wydał książkę, pióra K. Dąbrowskiego, T. Uzdownskiej i M. Młynarskiej, popularyzującą wiedzę o przeszłości starego miasta²⁶. Oprócz rozgłosu odkryciom znad Proсны starano się nadać wysoką rangę merytoryczną, czemu niewątpliwie miały służyć sesje i zjazdy naukowe zwoływane do Kalisza²⁷, czy indywidualne wystąpienia bada-

kowskiego, Kalisz, 6 września 1920 r., mps., nr inw. MOZK/H/3286; MOZK, *Memoriał w sprawie zabytków na grodzisku w Kaliszu /Akademii Umiejętności /za pośrednictwem komisji historii sztuki/ Prof. Dr. W. Demetrykiewicza*, msp., Kraków, 16 grudnia 1920 r., nr inw. MOZK/H/3285.

²³ Dąbrowska, *Grodzisko*, 29-69; Dąbrowski, *Archeologia*, 6; „Dalsze badania archeologiczne”, rozmowa z Krzysztofem Dąbrowskim, adiunktem Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, ZK 4 (1958): 9.; tegoż, „Zmierzch legend”, ZK 9 (1959): 1. Zob. także Baranowski, *Badania, postacie i odkrycia*, 92. Współcześnie Zawodzie jest interpretowane nawet jako kolebka Piastów, zob. Buko, *Skąd pochodzili Piastowie?*, 175-176 i w tym samym dziele tegoż, *Gród na bursztynowym szlaku*, 220-224 (podsumowanie odkryć na Zawodziu w odniesieniu do Ptolemeuszowej Kalisii).

²⁴ Zob. wspomnienia Iwony Dąbrowskiej z tego okresu: „Tamten czas nadzwyczajny”. Rozmowa z Iwoną Dąbrowską, archeologiem, rozm. Anna Tabaka, *Kalisia Nowa* 5-6 (2008): 16-18.

²⁵ Dąbrowska, *Grodzisko*, 29-69, Krzysztof Dąbrowski, „Badania archeologiczne na Zawodziu (1959-1960)”, w: *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 3, red. Aleksander Gieysztor (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1962): 53-91; Wiesława Szenicowa, „Archeologiczne badania ratownicze na terenie lokacyjnego Kalisza”, w: *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 2, red. Aleksander Gieysztor (Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1961): 55-91. Zob. także: Iwona Dąbrowska, „Badania archeologiczne na Zawodziu w Kaliszu w latach 1961-1964”, RK 1 (1968): 350-372.

²⁶ Krzysztof Dąbrowski, Teresa Uzdownska, Marta Młynarska, *Kalisz w starożytności i średniowieczu*, seria: Popularnonaukowa Biblioteka Archeologiczna (Warszawa-Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1956). W wersji popularnonaukowej Krzysztof Dąbrowski przedstawiał dzieje i odkrycia kaliskie jeszcze w 1970 r., zob. tegoż, *Z przeszłości Kalisza*.

²⁷ Były to: IV Walny Zjazd i Sesja naukowa Polskiego Towarzystwa Archeologicznego (1956), konferencja IHKM PAN (1958), Międzynarodowe Seminarium Historyczne nt. początków rzemiosła i miasta w Polsce (1959; seminarium kilkudniowe, objazdowe, 9 IX 1959 w Kaliszu z wykładem Krzysztofa Dąbrowskiego na stanowisku Zawodzie), Sesja naukowa archeologów, historyków, etnografów poświęcona problematyce Ziemi Kaliskiej (1960). Zob. Iwona Dąbrowska, Ryta Kozłowska, „IV Walny Zjazd i Sesja

czy za granicą, co w ówczesnej rzeczywistości wymagało zgody państwowych władz na wyjazd²⁸.

Wymienione działania, oprócz popularyzacji nauki, niewątpliwie zwracały uwagę społecznej opinii na Kalisz. Ze względów politycznych ten drugi aspekt był równie ważny. Polskie miasto z relikami piastowskiego grodu, do tego ze starożytną metryką doskonale wpisywało się w całość propagandowego celu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. K. Dąbrowski tłumaczył czytelnikom „Ziemi Kaliskiej”: „Stoimy na stanowisku, że lata 1958-1960 muszą być okresem intensywnych badań wykopaliskowych, bez tego bowiem nie będzie możliwe **należyte przygotowanie i opracowanie najdawniejszej historii miasta jako podstawy uroczystego jubileuszu** [wyróżnienie AT]”²⁹. I dodawał w innym miejscu: „Opieka obu Rad Narodowych [Miejskiej i Powiatowej] i stworzenie w najbliższym okresie odpowiednich możliwości finansowych **pozwoли przedstawić na zakończenie obchodów 1000-lecia Polski bogaty dorobek Kalisza i Ziemi Kaliskiej** w okresie kształtowania się naszego Państwa [wyróżnienie AT]”³⁰.

Zgromadzony przez archeologów materiał, potwierdzający osadnictwo w dolinie Proсны od pierwszych wieków naszej ery, rządzący przyjęli jako wystarczającą podstawę merytoryczną dla planowanego jubileuszu. Mimo nierozstrzygniętych kontrowersji interpretacyjnych i zalecaniej przez naukowców ostrożności³¹, rządzący przystąpili do organizacji święta, przy czym także w zapisie samej nazwy – *Kalisia* (grec.), czy *Calisia* (łac.) – brakowało jednoznaczności³².

naukowa P.T.A.”, ZK 1 (1957): 16; Jan Kraśny, „Seminarium uczonych zagranicznych w Kaliszu”, *Gazeta Poznańska* 216 (1959): 1; Ryta Kozłowska, „Sesje naukowe w Kaliszu (1956-1960)”, RK 1 (1968): 394-396; Baranowski, *Dwie rocznice*, 92- 93. Zob. także afisze z lat 50. XX w. zachowane w zbiorach Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej w Kaliszu: nr inw. MOZK/H/3412/1-5/.

²⁸ Krzysztof Dąbrowski, „Referat o wykopaliskach kaliskich na V Międzynarodowym Kongresie Archeologicznym w Hamburgu”, ZK 8 (1958): 9. Por. „Dalsze badania archeologiczne”, ZK 4 (1958): 9.

²⁹ Tamże.

³⁰ Dąbrowski, *Archeologia*, 6.

³¹ Sam Krzysztof Dąbrowski przestrzegł, że „bez dokładnego tła porównawczego [badań w Polsce i za granicą] dokładniejszej lokalizacji Kalisii dokonać nie można”, zob. tamże. Ostrożność w interpretacjach zalecał także Michał Drewko, zob. list do Heleny Hieropolitańskiej, [nie datowany, II poł lat 50.] rkps., zb. Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej, nr inw. MOZK/H/6543.

³² „Geografia”, dzieło Ptolemeusza (zm. ok. 168 r.), w oryg. w j. greckim, w XV w. zostało przetłumaczone na łacinę, co daje dwie możliwości zapisu: *Kalisia* lub *Calisia*. Wersję oryginalną – *Kalisia*, *kalisiana* – przyjmuje się za poprawną. Nie brakowało jednak przykładów zapożyczeń łacińskich. Zapis „*Calisia*” pozostawiono w nazwach fabryki fortepianów i pianin (przed upaństwowieniem Arnolda Fibigera), czy miejscowych zakładów dziewiarskich. Obszernie na temat *Kalisii* w świetle literatury starożytnej: Bronisław Biliński, „Dwa świadectwa antyczne Kalisza Ptolemeusza (Geografia II

Drugi Komitet Społeczny Obchodu 1800-lecia Kalisza ukonstytuował się w 1957 r. Było to ciało zawiązane pod auspicjami władzy. Jego prezydium tworzyli przewodniczący Miejskiej i Powiatowej Rady Narodowej, przewodniczący partyjnej przybudówki, czyli Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej³³ oraz inspektor szkolny i zastępca kierownika Wydziału Finansowego miasta³⁴. Wśród członków komitetu honorowego, obok przedstawicieli rządu w randze ministrów, zasiedli luminarze polskiej nauki i sztuki, m.in. profesorowie A. Gieysztor, Witold Hensel, Kazimierz Tymieniecki oraz postaci związane z Kaliszem: Stefan Dybowski, minister kultury, pisarka Maria Dąbrowska i grafik Tadeusz Kulisiewicz³⁵. Na miejscu nad koordynacją działań czuwał komitet wykonawczy, którego przewodniczącym został artysta plastyk Władysław Kościelniak³⁶, autor jubileuszowego plakatu³⁷.

Organizatorzy starali się, aby wieść o „Ptolemeuszowej Kalisii” rezonowała nie tylko w Polsce, ale rozchodziła się szeroko poza granice. Komitet słał apele do rodaków w świecie o zakładanie Kół Kaliszan i propagowanie historii pol-

11,13) i Halisii Tacyta (Germania 43, 2)”, w: *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 2, red. Aleksander Gieysztor (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1961), 7-41, szczególnie 10-12. Zob. także: [J.K.], „Pisownia kalisianów”, ZK 6 (1959): 5. Por. Tadeusz Baranowski, „Kalisz przed lokacją” [podrozdział „Kalisia celtycka czy rzymska?”], w: *750 lokacji Kalisza. Materiały sesji popularnonaukowej. Kalisz, 10 października 2007*, red. Danuta Wańka, Tadeusz Krokos (Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2008). 57-60 oraz tegoż, „Kalisia. Dlaczego można identyfikować Kalisję Ptolemeusza z Kaliszem nad Prosną?”, w: *Od Kalisii do Kalisza. Skarby doliny Prosną*, katalog wystawy, Zamek Królewski w Warszawie, 30 kwietnia 2010-30 maja 2010, kuratorzy wystawy Adam Kędziński (IAiE PAN), Leszek Ziąbka (MOZK), Michał Zawadzki (Zamek Królewski w Warszawie) (Stare Babice: Omikron 2010), 95-99.

³³ O idei, kształtowaniu się i działalności Frontu Jedności Narodu jako strukturalnej organizacji masowej, istniejącej w PRL od listopada 1956 r. do (formalnie) lipca 1983 r., wspierającej program partii komunistycznej w utrwalaniu ideologii socjalistycznej: Paweł Skorut, *Front Jedności Narodu. Od narodzin idei do upadku politycznego pozoru* (Kraków: Attyka, 2015). Tutaj także o zaangażowaniu FJN i jego terenowych komitetów w przygotowanie i nadzorowanie uroczystości związanych z Tysiącleciem Państwa Polskiego, zob., tamże, s. 91. Dostęp online: <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/13501/fjn.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

³⁴ Odpowiednio funkcje te pełnili: Józef Kuznowicz, T. Włodarczyk, L. Wysokiński, M. Ciesielski, J. Wojciszewski, zob. Ryta, *Uroczystości*, 399.

³⁵ APK, Spuścizna Tadeusza Martyna, sygn. 2783; ten sam dokument (folder jubileuszowy) zachowany w zbiorach Książnicy Pedagogicznej w Kaliszu im. Alfonsa Parczewskiego, kolekcja Władysława Kościelniaka. Zasiadający w komitecie honorowym kaliszanie: Stefan Dybowski (1903-1970), Maria Dąbrowska (1889- 1965), Tadeusz Kulisiewicz (1898-1989).

³⁶ Władysław Kościelniak (1916-2015), artysta plastyk, kronikarz miasta Kalisza, publicysta. Zob. Bożena Szal-Truszkowska, „Władysław Kościelniak (21 IX 1916 – 13 XI 2015)”, RK 42 (2016): 333-339.

³⁷ Na jubileuszowy plakat komitet obchodów ogłosił konkurs, pierwsze i trzecie miejsce przyznano Władysławowi Kościelniakowi, zob. ZK 7 (1959): 1; ZK 8 (1959): 6.

skiego miasta ze starożytną metryką³⁸. List intencyjny – zaproszenie rozsyłane do członków komitetów honorowego, mówił już o faktach dokonanych, które władze nagłaśniały opierając się na wstępnych wynikach prac archeologicznych. Użyte w liście sformułowania rażą nadinterpretacją:

Wyniki badań archeologicznych zapoczątkowanych przed ośmiu laty – dzięki samorzutnej inicjatywie społeczeństwa kaliskiego – **pozwoili naukowcom polskim uznać Kalisję Ptolemeuszową za identyczną z dzisiejszym Kaliszem** [podkreślenie AT].

Zdajemy sobie sprawę, jako mieszkańcy najstarszego na ziemiach polskich grodu, że ustalony na rok 1960 obchód XVIII wieków istnienia Kalisza, jest nie tylko wydarzeniem bez precedensu w dziejach naszego kraju, **ale staje się doniosłym faktem historycznym również w skali światowej**³⁹.

Oba wątki, lokalny i krajowy, miały się niebawem połączyć. Dwudziestego piątego lutego 1958 r. Sejm PRL zatwierdził obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego⁴⁰. Inauguracja ogólnopolskiego jubileuszu odbyła się w Kaliszu, 16 II 1960 r., na plenarnej sesji Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu⁴¹. Miejskie uroczystości zdobyły natomiast „wysokiego protektora” w osobie Prezesa Rady Ministrów Józefa Cyrankiewicza⁴². W urzędowej wersji przekazywanej do publicznej wiadomości kolportowano jednak inną myśl. Według niej do obchodów doszło w wyniku „samorzutnej inicjatywy społeczeństwa kaliskiego” zainteresowanego badaniami archeologicznymi, jak można wnioskować z cytowanego powyżej listu intencyjnego⁴³.

PRZEBIEG JUBILEUSZU: SESJA W TEATRZE, WYDARZENIA, INWESTYCJE

Kalisz w czas swojego jubileuszu wszedł 23 I 1960 r. Dzień wybrano nieprzypadkowo. Świętowano potrójnie: XVIII wieków Kalisza, 1000-lecie Państwa

³⁸ MOZK, Dział Historii, *Odezwa do byłych wychowanków szkół średnich*, 1958, nr inw. MOZK/H/818.

³⁹ APK, Spuścizna Tadeusza Martyna, sygn. 918 (Zaproszenie kierowane do Wandy Herbich z prośbą o przyjęcie godności honorowego członka Komitetu Obchodu XVIII wieków Kalisza).

⁴⁰ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 lutego 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego (M.P. z 1958 r., nr 16, poz. 98).

⁴¹ Zob. Skorut, *Front*, 91. Paweł Skorut nie pisze wprawdzie o inauguracji w Kaliszu, ale rola FJN w organizacji kaliskiego jubileuszu jest mocno podkreślona w tekście podsumowującym obchody, por. Kozłowska, *Uroczystości*, 396.

⁴² [brak autora], „Premier Cyrankiewicz objął patronat nad Jubileuszem 1800-lecia”, *ZK* 3 (1958): 4. Premier Józef Cyrankiewicz (1922-1989) także należał do Ogólnopolskiego Komitetu FJN, zob. Skorut, *Front*, 87.

⁴³ APK, Spuścizna Tadeusza Martyna, sygn. 918.

Polskiego i 15-lecie „wyzwolenia przez Armię Czerwoną”. Wszystkie wątki znalazły odzwierciedlenie w przemówieniu Józefa Kuznowicza, przewodniczącego MRN, wygłoszonego podczas uroczystej sesji zwołanej do gmachu Teatru im. Wojciecha Bogusławskiego. Trzydziestopięciostronicowy tekst przemówienia⁴⁴ kończyły apele o pokój i współpracę między narodami pod przewodnictwem Związku Radzieckiego. Wrażenie koincydencji między światem polityki i kultury wzmocniły dyplomy Honorowego Obywatelstwa wręczone tego dnia na scenie pisarce Marii Dąbrowskiej (co znamienne, w swoim dzienniku pisarka opisała sesję jako wydarzenie „wybitnie propagandowe i upolitycznione”)⁴⁵ i grafikowi Tadeuszowi Kulisiewiczowi. Reprezentanci zaprzyjaźnionych miast przywieźli okolicznościowe podarki: porcelanową miniaturę ratusza poznańskiego i tekę ze zdjęciami Warszawy. Oprócz partyjnych notabli, konsulów ZSRR i NRD oraz generalicji w wydarzeniu wzięli udział przedstawiciele „żeglugi, energetyków, górnictwa, kaliskich zakładów pracy i społeczeństwa oraz agencji prasowych, radia, telewizji, filmu i dziennikarze wielu czasopism krajowych”⁴⁶. W mieście inaugurację ogłosił „salut syren”, które można było usłyszeć w samo południe⁴⁷. Co szczególne, ale też typowe dla systemów niedemokratycznych, władza urządzając swoisty festyn dla samej siebie, stwarzała pozory otwartości. Organizatorzy pomyśleli o tym, by kaliszanie, tj. zwykli przechodnie, mogli uczestniczyć w sesji. Propagandową siłą przekazu wzmocniały magnetofony i „wielkie gigan-to-głośniki” ustawione przez budynkiem teatru. Dziennikarze chwalili, że „tym razem aparatura działała na medal”⁴⁸. Zamieszczone w regionalnej gazecie fotografie podbijały wrażenie, że w sesji uczestniczyły uliczne tłumy. Odciągnąć uwagę od sztampowości politycznej hucpy starano się także słowem: „Sesja...

⁴⁴ Tamże, sygn. 920 (niepodpisany maszynopis).

⁴⁵ Maria Dąbrowska, *Dzienniki powojenne 1960-1965*, t. IV. Wybór, wstęp i przypisy Tadeusz Drewnowski (Warszawa: Czytelnik, 1996): 13-14. O ambiwalencji politycznej Dąbrowskiej: J. Walc, *Trudny rachunek*, dostęp online: <http://www.janwalc.pl/view.php?in=D%C4%85browska%20Maria>; Paweł Rodak, „Strzęp człowieka połamany wewnątrznie”, w: tegoż, *Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku. Żeromski, Nałkowska, Dąbrowska, Gombrowicz, Herling-Grudziński* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011), 393-403.

⁴⁶ W uroczystej sesji w teatrze udział wzięli: Piotr Jaroszewicz, wicepremier, ministrowie Eugeniusz Stawiński i Janusz Wieczorek, członkowie Komitetu Honorowego Obchodu XVIII wieków, przedstawiciele komitetu wojewódzkiego PZPR z sekretarzem tow. Janem Olzakiem, przedstawiciele woj. władz stronnictw politycznych: Stanisław Zimny z ZSL i Aleksander Rozmiarek z SD, przewodniczący prezydium WRN Franciszek Szczerbal, przewodniczący WK Frontu Jedności Narodu doc. Józef Kwiatek oraz konsulowie ZSRR Iwan Szatkow i NRD Walter Kirschej, przewodniczący stołecznej Rady Narodowej Zygmunt Dworakowski, przedstawiciel RN Miasta Poznania wiceprzewodniczący Zygmunt Krzymieć, generał Okęcki, Honorowi Obywatele MD i TK, posłowie na sejm. Podają za: ZK 3 (1960): 1.

⁴⁷ „Uroczystości jubileuszowe”, ZK 2 (1960): 1.

⁴⁸ ZK 3 (1960): 5.

Pozbawiona była absolutnie wszelkiej sztampy i oficjalności. Panował wprawdzie w sali nastrój uroczysty, ale równocześnie jakiś bardzo swobodny, „domowy”. To może i dlatego, że przydzielony stół tonął po prostu w kwiatkach. Takie kaliskie styczniowe corso fleuri!⁴⁹ W charakter ludowej, tj. ogólnodostępnej dla mas imprezy, wpisywał się wieczorny capstrzyk z pochodniami, kolorowe rakiety puszczane nad miastem oraz wieczornice i zabawy taneczne. Potańcówki miały jednak swój polityczny wymiar, a to za sprawą przedstawicieli Armii Radzieckiej, Wojska Polskiego i rewolucyjnych działaczy Kalisza, którzy byli na nie zapraszani, by wzmocnić wrażenie „braterstwa między narodami” oraz ideologiczny przekaz internacjonalizmu⁵⁰.

Jubileusz miał przynieść miastu stałe korzyści. Zadania rozpisane na trzy lata⁵¹ dotyczyły nie tylko infrastruktury i przemysłu, ale także nauki i kultury. W planie znalazły się m.in. rozbudowa gazowni i podłączenie dwóch studni głębinowych przy ul. Poznańskiej i Warszawskiej. Gdy w mieście zakłady pracy konkurowały w wielkości produkcji, kultura w powiecie podjęła zobowiązania pod hasłem: „Tysiąclecie państwa polskiego na rok 1959/60 rozpoczniemy z dobrze pracującą świetlicą i aktywnie działającym zespołem amatorskim”. W tym samym czasie rozpoczęto zbieranie eksponatów na wystawę etnograficzną dla miejscowego muzeum, co de facto było równoznaczne z powołaniem nowego działu w historii tej placówki⁵². Dodajmy, że w latach poprzedzających jubileusz i w czasie obchodów muzeum wzbogaciło się o najcenniejszą w swoich zbiorach kolekcję monet średniowiecznych⁵³, w tym najsłynniejszy skarb ze Słuszkowa,

⁴⁹ ZK 3 (1960): 3. Maria Dąbrowska zapisała anegdotę świadczącą o pewnym dystansie prof. Aleksandra Gieysztor, zapewne w odniesieniu do okoliczności sesji 1800-lecia w kaliskim teatrze. Profesor podczas uroczystego bankietu miał wnieść toast: „Za sprawcę tego, że się teraz tak musimy męczyć, za Klaudiusza Ptolemeusza”, por. Dąbrowska, *Dzienniki*, 15.

⁵⁰ „Uroczystości jubileuszowe [program]”, ZK 2 (1960): 1.

⁵¹ „Obiekty za 430 mln zł. Poważny plan rozbudowy Kalisza”, ZK 7 (1958): 5.

⁵² Wacław Klepandy, *Memoriał Muzeum Ziemi Kaliskiej*, marzec 1959, s. 31-34, mps., biblioteka MOZK, nr. inw. 11590; [Cykl] „W ratuszowej przy małej czarnej”, rozm. z przewodniczącym prezydium PRN tow. Tadeuszem Włodarczykiem, ZK 5 (1959): 10. Także wpisy w *Księdze pamiątkowej Muzeum Ziemi Kaliskiej (1949-1985)* z 20 XII 1958 (Otwarcie wystawy nabytków etnograficznych) i 24 VII 1960 (Uroczyste otwarcie ekspozycji stałej), zb. MOZK.

⁵³ Skarb monet (grosze praskie oraz trzy miśnieńskie) z ul. Narutowicza w Kaliszu przekazany przez robotników w 1956 r., nr inw. MOZK/N/111; Skarb monet (grosze praskie) znaleziony w trakcie robót ziemnych na ul. Podwale w Kaliszu, przekazany w 1957 r., nr inw. MOZK/N/112; Skarb monet (denary krzyżowe) i fragm. ozdób ze Słuszkowa, zakupiony przez Komitet Obchodów XVIII wieków Kalisza w 1958 r., nr inw. MOZK/N/109; Skarb monet z Kościelnej Wsi (denary jagiellońskie), przekazany przez Stację Archeologiczną PAN w 1958 r., nr inw. MOZK/N/115. W latach 60. i następnych dekadach muzealną kolekcję wzbogaciły kolejne skarby monet z Ogorzelczyna, Szulca, Biskupic, Piwonic, Rajska. Zob. katalogi wystaw: Agnieszka Murawska, Arkadiusz Tabaka, *Skarby*

zakupiony w 1958 r. przez Komitet Obchodów XVIII wieków⁵⁴. Numizmaty wydobywali z ziemi nie tylko sami archeolodzy, ale także robotnicy podczas prac ziemnych i okoliczni chłopcy na swoich polach. Siłą ówczesnej propagandy trzeba tłumaczyć fakt, że cenne znaleziska oddawano do publicznych zbiorów. Ponadto zaplanowano opracowanie śpiewnika pieśni kaliskich, albumu strojów ludowych, przygotowanie materiałów do monografii powiatu kaliskiego i odrestaurowanie tzw. dworku Marii Dąbrowskiej w Russowie, czyli domu dzieciństwa pisarki⁵⁵.

„Rok Ptolemeusza” obfitował w wydarzenia. Merytoryczny potencjał jubileuszu zamknięto w okładkach trzytomowego wydawnictwa pt. *Osiemnaście wieków Kalisza*, powstałego pod redakcją A. Gieysztor i K. Dąbrowskiego, fundamentalnej pracy wyznaczającej początek nowoczesnych badań nad przeszłością miasta⁵⁶. Pod tą samą nazwą, w lipcu 1960 r., otwarto stałą wystawę w muzeum i odsłonięto pomnik „czwartego wieszca” Adama Asnyka (proj. Jerzego Jar-nuszkiwicza), a w sierpniu, na 20-lecie lokalnego klubu sportowego, zainaugurowano działalność stadionu Calisia⁵⁷. Przy czym A. Asnyka, poetę z kartą powstańca, członka Rządu Narodowego z 1863 r., w pierwszej kolejności przedstawiano jako „krzewiciela oświaty” oraz „bojownika o wolność i demokrację”. Monument Asnyka miał być zarazem pomnikiem ofiarności społeczeństwa (datki na ten cel zbierano przez kilka lat w kraju i za granicą)⁵⁸. Jesienią otwarto nowe gmachy Liceum Pedagogicznego⁵⁹ przy ul. Zubrzyckiego (obecnie Nowy Świat) oraz Szkoły Podstawowej przy ul. Czaszkowskiej. Ich lokalizacja nie była przypadkowa. Dzielnica Czaszki, której centrum do II wojny światowej wyznaczał

średniowieczne Wielkopolski (Lednica: Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, 2010); Leszek Ziąbka, Adam Kędzierski, Dariusz Wyczółkowski, Michał Zawadzki, *Skarby Doliny Prosnny – dzieje Kalisza i okolic* (Kalisz: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej, 2015).

⁵⁴ Skarb słuszkowski został znaleziony w 1935 r., ale do zbiorów publicznych trafił w 1958 r. Zob. Krzysztof Dąbrowski, Stanisław Suchodolski, „Słuszkowskie skarby”, ZK 1 (1959): 6.

⁵⁵ Michał Płociński, „Potrzeba dobrej rozrywki”, ZK 2 (1960): 4-5.

⁵⁶ *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 1 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1960), t. 2 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1961), t. 3 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1962), red. Aleksander Gieysztor, sekretarz red. Krzysztof Dąbrowski.

⁵⁷ R. M., „Jubileusz K.S. <Calisia>”, ZK 14 (1960): 10-11.

⁵⁸ Budowę pomnika Adama Asnyka starano się przedstawiać jako dzieło całego społeczeństwa. „Ziemia Kaliska” w latach 50. (aż do dnia odsłonięcia) systematycznie zamieszczała listę osób prywatnych i firm, które wpłaciły na monument. Zob. także *Złota Księga Fundatorów pomnika Adama Asnyka w Kaliszu*, nr inw. MOZK/H/667, zb. MOZK w Kaliszu.

⁵⁹ Liceum Pedagogiczne w Kaliszu istniało w latach 1951-1969; 1 IX 1960 r. szkoła wraz z internatem, salą ćwiczeń i domem nauczyciela została przeniesiona do nowego kompleksu budynków u zbiegu ul. Zubrzyckiego i Ułańskiej. W tym samym roku powołano Studium Nauczycielskie, które zaczęło funkcjonować w tym samym kompleksie (pomieszczenia szkolne, dom studenta i budynek mieszkalny dla wykładowców). Zob. Jan Hellwig, „Studium Nauczycielskie w Kaliszu (1960-1975)”, RK 10 (1977): 233-255.

stary cmentarz żydowski, należała do ubogich rejonów miasta zamieszkanym na początku XX w. głównie przez robotników i bezrobotnych. Inwestycjami na tym terenie nowa władza legitymizowała się jako ludowa, tj. otwarta na potrzeby najbiedniejszych. Oświatowe inauguracje połączono ze Zjazdem byłych Wychowanków Szkół Średnich⁶⁰ oraz październikową sesją literacką poświęconą Adamowi Asnykowi i Marii Konopnickiej, która lata młodości także spędziła nad Prosną⁶¹. Kaliszanie tym samym wpisywali się w ogólnopolskie uroczystości zaplanowane z okazji pięćdziesiątej rocznicy śmierci pisarki, która po wojnie była promowana na pierwszą obrończynię pracującego ludu miast i wsi⁶².

Do drukowanych efektów jubileuszu trzeba dodać serię przewodnickich folderów⁶³ pod redakcją Zofii Winiarz⁶⁴ oraz album *Kalisz* z przedmową Jana Parandowskiego⁶⁵ w znakomitej oprawie graficznej, wydany na zlecenie Społecznego Komitetu Obchodów XVIII wieków⁶⁶. Połączenie fotografii zabytków ze zdjęciami nowych inwestycji (osiedla mieszkaniowe, Liceum Pedagogiczne i Studium Nauczycielskie, stadion z halą sportową, kąpielisko) oraz kadrów z fabryk i hal produkcyjnych (włókiennictwo, Calisia) ułożyły się na tych stronach w obraz nowoczesnego ośrodka o starej metryce.

Miasto wkraczało w czas święta paradnie wystrojone, a przynajmniej taki obraz starano się utrzymać w gazetowych relacjach, pisząc o kolorowych ele-

⁶⁰ APK, Spuścizna Tadeusza Martyna, sygn. 918; „Światowy Złot b. Wychowanków Szkół Średnich w Kaliszu”; ZK 4 (1958): 6.

⁶¹ Swoistą kodą dla tych uroczystości było odsłonięcie pomnika Marii Konopnickiej w 1969 r. (proj. Stanisław Horno-Popławski) przed Studium Nauczycielskim, dawnym budynkiem Liceum Pedagogicznego.

⁶² We wrześniu 1960 r. otwarto Muzeum Marii Konopnickiej w Żarnowcu. Mieczysław Leń, „W hołdzie Marii Konopnickiej”, ZK 20 (1960): 7.

⁶³ W serii planowano wydać: kościół św. Mikołaja, kolegiatę WNMP, najstarszy Kalisz (z tekstem Krzysztofa Dąbrowskiego), Park, obraz Rubensa, teatr, dawny Kalisz, sławni Kaliszanie, Kalisz współczesny; część tytułów ukazała się nakładem Społecznego Komitetu Obchodu XVIII wieków Kalisza. Zob. APK, Obchody XVIII wieków Kalisza, zespół: Spuścizna Tadeusza Martyna, sygn. 918. Tutaj kulisy powstawania serii.

⁶⁴ Zofia Winiarz-Trzybowicz (1925-1960), historyczka sztuki, inwentaryzatorka zabytków i członkini Naczelnej Redakcji Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce, autorka i współautorka katalogów zabytków kilku powiatów, w tym inwentaryzacji miasta Kalisza. Do pierwszego tomu *Osiemnastu wieków Kalisza* opracowała tekst o XVII-wiecznej ikonie z cerkwi kaliskiej, który nie doczekał się publikacji. Zob. Andrzej Olszewski, Janina Wiercińska, „Zofia Winiarz-Trzybowicz (1925-1960)”, *Biuletyn Historii Sztuki* 25 (1963), z. 1: 95 oraz APK, Spuścizna Tadeusza Martyna, sygn. 918.

⁶⁵ Jan Parandowski (1895-1978), pisarz, eseista i tłumacz literatury, autor *Mitologii. Wierzeń i podań Greków i Rzymian* (1924).

⁶⁶ *Kalisz*, przedmowa Jan Parandowski, konsultacje archeologiczne Krzysztof Dąbrowski, fotografie Zygmunt Gamski, Stanisław Biniewski, ilustracje, rysunki i drzeworyty Mieczysław Kościelniak, Władysław Kościelniak, Tadeusz Kulisiewicz (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1961).

wacjach i czystości ulic⁶⁷. Dzisiaj groteskowo brzmi nota o tym, że tylko jeden z dziesięciu zakładów, które zobowiązały się umieścić napisy świetlne reklamujące jubileusz, wypełnił swoje zobowiązanie⁶⁸. Publicznym napiętnowaniem starano się dopiąć celu, który wyraźnie zakreślono w uchwale Miejskiej Rady Narodowej i Powiatowej Rady Narodowej z 23 stycznia 1960 roku: „Uczyńmy najstarsze miasto w Polsce również miastem najpiękniejszym!”⁶⁹.

POLITYKA DYSKREDYTOWANIA

W centrum tych wydarzeń toczyła się ideologiczna walka – spór o historię i władzę. Jego sedno można wyczytać między imponderabiliami, to jest na stronach regionalnej gazety „Ziemi Kaliskiej”, powstałej na fali popaździernikowej odwilży. Pierwszy numer pisma ukazał się 1 V 1957 r. Był to wówczas dwutygodnik wydawany przez Prezydium Miejskiej i Powiatowej Rad Narodowych oraz pod egidą, jak zaznaczono w słowie wstępnym, Frontu Jedności Narodu. Redakcja zaznaczyła ponadto współpracę z Polskim Towarzystwem Turystyczno-Krajoznawczym⁷⁰, czym nawiązano do przedwojennych tradycji gazety wydawanej pod tym samym tytułem⁷¹. Założono, że nowopowstałe czasopismo ma mieć charakter publicystyczny i „aktywnie brać udział w organizowaniu życia współczesnego społeczeństwa”. I tak rzeczywiście się stało. O ile jednak

⁶⁷ Rzeczywisty obraz wyłania się z czytania pomiędzy wierszami. Przewodniczący Prezydium MRN w rozmowie z dziennikarzem podkreślał, że wszystkie podjęte działania dla uświetnienia jubileuszu miały na celu „kształtowanie kultury naszego życia, budzenie zamiłowania do przestrzegania czystości, do ukochania piękna, do szanowania drogiej naszemu sercu zabytków, kwietników, zieleńców”. Zob. [Cykl] „W ratuszowej przy małej czarnej”, rozm. z tow. Józefem Kuznowiczem, przewod. Prezydium MRN, ZK 4 (1959): 10.

⁶⁸ Były to Zakłady Tworzyw Sztucznych. W dziennikarskiej nocie ujęto listę przedsiębiorstw, które nie wypełniły zobowiązania, zob. „Ciekawostki jubileuszowe”, ZK 4 (1960): 5. Warto przy tej okazji odnotować zupełnie na marginesie, że w Kaliszu produkcją neonów zajmował się Zakład Produkcji i Usług Technicznych zlokalizowany przy ul. Majkowskiej 10, zob. Ryszard Chrzanowski, „Społem – neony – Społem”, ZK 8 (1960): 16.

⁶⁹ MOZK, *Uchwała MRN i PWR z 23 stycznia 1960 roku w sprawie uczczenia XVIII wieków Kalisza i 15-letniej rocznicy wyzwolenia*, nr inw. MOZK/H/2721/1-2/.

⁷⁰ „Od Redakcji”, ZK 1 (1957): 2.

⁷¹ Tradycje międzywojenne, zneutralizowane w słowie wstępnym, podkreślono jednak na kolejnych stronach, gdzie zamieszczono refleksje Władysława Kwiatkowskiego, przedwojennego działacza PTTK, współzałożyciela „Ziemi Kaliskiej” i autora przewodnika po Kaliszu (Kalisz 1932). Kwiatkowski napisał wprost o „nawiązaniu do działań i zamierzeń przedwojennej grupy inteligencji kaliskiej”. Zob. tegoż, „Wspomnienia”, ZK 1 (1957): 5. Tekst zilustrowała reprodukcja obrazu P.P. Rubensa „Zdjęcie z krzyża” z kościoła św. Mikołaja, co również można uznać za symboliczne rozwiązanie, w kontrze do niereligijnej wizji świata propagowanej przez nowe władze.

w pierwszym roku wydawania gazety prym wiodły tematy historyczno-kulturalne, to już w latach następnych, w 1958 i 1959 r., coraz więcej miejsca poświęcano polityce i przemianom gospodarczo-społecznym, w tym prezentacji rodzimego przemysłu, utrzymanej w charakterze propagandy sukcesu⁷². Od samego początku „Ziemia Kaliska” sekundowała także jubileuszowi⁷³ i systematycznie relacjonowała na swoich łamach przebieg organizacji wielkiego święta miasta; stała się ponadto gazetą zjazdową Światowego Zlotu b. Wychowanków Szkół Średnich, towarzyszącemu obchodom⁷⁴. Skoro podstaw merytorycznych do świętowania szukano w ziemi, tygodnik szeroko otwierał swoje szpalty również dla archeologów, którzy pracując na kilku stanowiskach w mieście i okolicy badali przeszłość sięgającą czasów starożytnych⁷⁵. Trudno jednak pominąć kontekst polityczny zamieszczanych informacji, skoro pismo wydawano za aprobatą partyjnych władz. W okresie jubileuszu „Ziemia Kaliska” publikowała teksty, w których skreśla się, a wręcz wymazuje osiągnięcia międzywojnia. Znamienne, że dzieje się to w mieście, którego śródmieście zostało reanimowane, tj. w całości odbudowane w II RP, po spaleniu centrum przez wojska pruskie w sierpniu 1914 r.⁷⁶ W oficjalnej narracji zabrakło jeszcze jednego, kluczowego dla tematu moich rozważań wątku: sama myśl „odkopywania Kalisii”, jak i kompleksowego badania Zawodzia, także pojawiła się jeszcze przed wojną. W tej ostatniej sprawie w 1920 r. wypowiedzieli się prof. Włodzimierza Demetrykiewicza oraz dr Leon Białkowski⁷⁷. Myśl o „starożytności”, to jest dawnej metryce Kalisza, musiała rezonować społecznie, skoro w 1937 r. nieznany autor na łamach pisma absolwentów szkół kaliskich, wydawanego w Warszawie podpowiadał:

Czy ktoś z Kaliszian, mający pewien naukowy balast, nie zająłby się tem poszukiwaniem, tym pochodem już nie w głąb historii Polski, ale na wylot ku Calisii miastu, które istniało, gdy jeszcze nic nie było na miejscu Polski. Archeologowie i historycy mogli by być w tych poszukiwaniach bardzo pomocni” [zachowano pisownię oryginalną]⁷⁸.

Bardzo dobrą, przykładową ilustracją form manipulacji opinią publiczną jest rozmowa z Edmundem Kwiatkowskim, w „Ziemii Kaliskiej” przedstawianym

⁷² Np.: [L], [Cykl] „Obiektywem po zakładzie”: Kaliskie Zakłady Tworzyw Sztucznych, ZK 1 (1959): 3 i kolejne numery z tego roku.

⁷³ „W przededniu wielkiego jubileuszu”, ZK 1 (1957): 16.

⁷⁴ „Światowy Zlot b. Wychowanków Szkół Średnich w Kaliszu”, ZK 4 (1958): 46.

⁷⁵ Zob. publikacje Krzysztofa Dąbrowskiego, Iwony Dąbrowskiej, Ryty Kozłowskiej, Wiesławy Szenicowej, Marty Młynarskiej, por. przyp. 24, 25 i inne.

⁷⁶ Mieczysław Arkadiusz Woźniak, *Kalisz. Pogrom miasta 1914* (Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1995).

⁷⁷ Włodzimierz Demetrykiewicz (1859-1937), archeolog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego; Leon Białkowski (1885-1952), historyk, archiwista, w 1920 r. urzędował czasowo w Kaliszu. Por. przyp. 22, szczególnie MOZK/H/3285 i MOZK/H/3286.

⁷⁸ [brak autora], „Gdy jeszcze Polski nie było”, *Gawędy Kaliskie* 5 (1937): 6-7.

jako handlowiec zajmujący się kontraktami z Kaliską Fabryką Fortepianów i Pianin „Calisia” (dawnej Fabryki Fortepianów i Pianin Arnolda Fibigera)⁷⁹. W usta rozmówcy, który rzekomo znał Kalisz przedwojenny, włożono następujący tekst:

Nie będziemy oczywiście mówili o wyglądzie Kalisza w okresie międzywojennym [...]. Wystarczy jeśli młodzi zapytają o to któregokolwiek ze starszych wiekiem mieszkańców miasta. **Co do mnie – wolalbym zacząć od nowszych, że tak powiem czasów, od roku 1954 [...].** I dalej: [...] musi uderzyć schludność i czystość ulic, piękne kolorowe elewacje budynków w Śródmieściu, wspaniałe zieleńce i kwietniki, lampy jarzeniowe, odbijające się w falach Prosnicy i barwne neony nad pomysłowo niekiedy urządzonymi wystawami. A jeżeli do tego dodamy starania władz miejskich Kalisza o porządkowanie chodników i nawierzchni ulic... **Nie, proszę pana, to już nie jest ten dawny, ciemny, ponury, tonący w błocie Kalisz [pogrubienia AT]**⁸⁰.

Wspomnienia, jak można przeczytać, zostały wykorzystane jedynie jako szare tło, na którym tym mocniej grają kolory współczesności, efekt gospodarności nowych władz⁸¹. Wymieniony 1954 r. zaznacza kolejną cezurę – powrót z politycznego niebytu Władysława Gomułki⁸². Czym chwaliła się nowa władza? Oprócz stałego rozwoju przemysłu (i odpowiednio produkcji rolniczej w powiecie) ilustrowanego rosnącymi liczbami⁸³, opisanych inwestycji w infrastrukturę i estetykę ulic, wśród powodów do dumy wymieniano: stację krwiodawstwa, nowy budynek oddziału zakaźnego Szpitala Miejskiego, Szkołę Pielęgniarstwa oraz „trzy nowe szkoły ze wspaniałym gmachem studium nauczycielstwa [i liceum pedagogicznego] na czele”⁸⁴, o czym wspominałam już wcześniej. Szczególnie nadzieje władze wiązały z otwarciem tej ostatniej placówki edukacyjnej, która – jak sobie życzone – „być może stanie się jeszcze konkretniejszym bodźcem

⁷⁹ Fabryka została znacjonalizowana w 1947 r., w 1950 r. z jej nazwy wyrzucono nazwisko założycieli i dawnych właścicieli przedsiębiorstwa, dodając człon „Calisia”.

⁸⁰ [Cykl] „W Ratuszowej przy małej czarnej”, rozmowa z Edmundem Kwiatkowskim, rozm. Krajan, ZK 2 (1960): 12. Czy Edmund Kwiatkowski zatrudniony w gdyńskiej firmie Poltargo istniał naprawdę? Zastanawia zbieżność nazwiska z międzywojennym twórcą gospodarki morskiej Eugeniuszem Kwiatkowskim (1888-1974) oraz Władysławem Kwiatkowskim (1902-1984), przedwojennym działaczem PTTK w Kaliszu.

⁸¹ Podobny sposób myślenia, dyskredytujący sukcesy II RP, obowiązywał decydentów do upadku PRL. Zob. Maciej Roman Bombicki, *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu* (Poznań: Oficyna Wydawnicza Problemów Polonijnych i Prawno-Ekonomicznych Ławica, 1992), 5.

⁸² Władysław Gomułka (1905-1982), pseud. Wiesław, polski działacz komunistyczny, I sekretarz KC PZPR (1956-1970), wicepremier i minister ziem odzyskanych.

⁸³ F. Strzelecki, „Cudze chwalicie”, ZK 2 (1960): 8.

⁸⁴ „Proletariusze wszystkich krajów łączcie się!” [tekst okolicznościowy z okazji 1 Maja zamieszczony pod międzynarodowym wezwaniem komunistów], ZK 9 (1960): 1.

do uwiecznienia starań o utworzenie w Kaliszu wyższej uczelni”⁸⁵. To również w tym czasie w gronie Polskiego Towarzystwa Historycznego i Polskiego Towarzystwa Archeologicznego pojawiła się idea powołania kaliskiego towarzystwa naukowego⁸⁶. Jubileusz niewątpliwie wzmocnił ambicje władz. Nowoczesności, obok nacisku na rozwój szkolnictwa i placówek służby zdrowia, upatrywano w technicyzacji przemysłu, a patrząc szerzej na region, którego centrum miał wyznaczać Kalisz – w rozwoju rolnictwa oraz szerokiej radiofonizacji okolicznych wsi. Na fali jubileuszowych ekscytacji pojawiła się również myśl utworzenia lokalnej telewizji, której patronem miał zostać A. Asnyk⁸⁷.

Do czego zatem wykorzystano roboczą tezę łączącą Ptolemeuszową Kalisję z wielkopolskim Kaliszem? Odpowiedzi w lapidarnej formie udzielają miejskie informatory i przewodniki z lat pięćdziesiątych⁸⁸. Każdy z ich autorów rozpoczął od stwierdzenia faktu o Ptolemeuszowym rodowodzie miasta, dalej zatrzymując się nad średniowiecznymi i nowożytnymi zabytkami (których obecności w miejskim pejzażu nie dałoby się zignorować) przechodził gładko do rozwoju Kalisza pod rządami władzy ludowej. Osiągnięcia międzywojenne były zazwyczaj kwitowane jednym zdaniem, które mówiło o odbudowie po niemieckim vel pruskim bombardowaniu. Szczególną schizofreniczność oficjalnie propagowanego obrazu podbijały autentyczne wspomnienia osób, które tu i ówdzie pojawiały się w prasie (wskutek kontrolowanego przeoczenia?). Jan Werner w pierwszym numerze powojennej „Ziemi Kaliskiej”, odnosząc się do swoich czasów szkolnych, pisał o „pięknym mieście [odbudowanym], lśniącym białą murów i krańcującą czerwienią dachówek”⁸⁹.

⁸⁵ Tamże. Nadzieje te spełniły w 1984 r., kiedy na UAM powołano Zakład Nauczania Początkowego Instytutu Pedagogiki w Kaliszu. Dzisiaj budynki dawnego studium służą kaliskiemu Wydziałowi Pedagogiczno-Artystycznemu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jak pierwszy po 1945 r. myśl o otwarciu wyższej uczelni w Kaliszu publicznie wyartykułował Tadeusz Pniewski na sesji Miejskiej Rady Narodowej w 1958 r. Tadeusz Pniewski (1914-1944), kaliszczanin, radny, lekarz, autor popularnego zbioru wspomnień *Kalisz z oddali* (Kalisz 1988). Zob. Wiktor Bronowicz, „Sprawa wyższej uczelni na Sesji Tysiąclecia”, ZK 4 (1959): 1, 3.

⁸⁶ „30 wystaw plastyków, 33 wystawy czasowe, 6 wystaw fotografii”, ZK 8 (1959): 6. Szerzej na temat historii Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Krzysztof Walczak, red. *Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Trzydzieści lat działalności 1897-2017* (Kalisz, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2021). Por. historia KTPN na oficjalnej stronie tegoż, <http://www.ktpn.kalisz.pl/dzieje.html>

⁸⁷ „Ziemia Kaliska” donosił o 117 miejscowościach radiofonizowanych w powiecie oraz kilkunastu telewizorach w mieście, na których próbowano oglądać audycje TV Wrocław. Zob. „Stacja telewizyjna imienia Adama Asnyka”, ZK 3 (1958): 7; „Radio”, ZK 7 (1959): 7.

⁸⁸ Por. Marian Sobański, *Kalisz i Ziemia Kaliska* (Warszawa: Sport i Turystyka, 1954); Leon Michalski, Marian Starski, *Informator miasta Kalisza na rok 1957* (Kalisz, 1957); Waclaw Klepandy, Mieczysław Leń, *Kalisz*, seria: *Biblioteka Kaliska*, nr 1 (Kalisz: Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, 1956).

⁸⁹ Jan Werner, „Od <Świtu> do <Sztubaka>”, ZK 1 (1957): 14.

Najjaskrawszym przykładem tendencyjnego budowania treści jest folder *Kalisz* z 1950 r.⁹⁰, w którym informacje o mieście współczesnym są wprost zestawiane z danymi przedwojennymi. Tutaj można przeczytać: „Odbudowany po wojnie, Kalisz uniknął szczęśliwie zniszczenia w czasie drugiej wojny światowej. Dzisiaj, pod opieką Polski Ludowej, wkracza zdecydowanie na drogę pokojowej pracy i rozwoju⁹¹”. W taki sam sposób „modelowano” historię kaliskiego przemysłu, pomijając działalność zakładów przed upaństwowieniem. Przykład Kalisza nie był odosobniony. Niestety w podobnej, dyskredytującej dwudziestolecie formie interpretowano całość dziejów miast polskich, czego wzorcowym przykładem jest tekst zamieszczony w monumentalnej monografii „Miasta polskie w tysiącleciu”⁹².

Drastyczność zmiany w treści przekazu jest w pełni widoczna po zestawieniu z dwoma przedwojennymi bedekerami, napisanymi przez Marylę Szachównę (*Kalisz* 1927)⁹³ i Władysława Kwiatkowskiego (*Kalisz* 1932)⁹⁴. To pod piórem tych autorów Kalisz po raz pierwszy stał się miastem nowoczesnym, ośrodkiem o prężnie rozwijającym się szkolnictwie, przemyśle, kulturze i sporcie⁹⁵. Przy czym tamta rzeczywistość powstała jako efekt działań młodego państwa, które wraz z samorządem i społeczeństwem kaliskim doprowadziło do odbudowy. Narracje przed- i powojenne różnią się jeszcze jednym ważnym szczegółem. Z oczywistych względów politycznych w okresie późniejszym nie wraca się do legionowych tradycji, związanych z funkcjonowaniem niemieckiego obozu dla jeńców w Szczypiornie⁹⁶, który zarówno dla M. Szachówny, jak i W. Kwiatkowskiego, były istotnymi punktami odniesienia. Legiony Piłsudskiego na pewno nie były właściwą kartą polityczną dla legitymizacji powojennej władzy⁹⁷.

W ten oto zawyły sposób, podkreślmy, w mocnej kontrze do II RP, w istocie kontynuowano wyzwania zarysowane lub podjęte już przed wojną. To w tamtym

⁹⁰ Zespół Redakcyjny, *Kalisz*, seria: *Popularna Biblioteka Krajoznawcza*, t. XXXVIII (Warszawa: Spółdzielczy Instytut Wydawniczy „Kraj”, 1950).

⁹¹ Tamże, 8.

⁹² Stanisław Arnold, „Miasta polskie w okresie międzywojennym (1918-1939)”, w: *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. 1, red. nauk. Mateusz Siuchniński (Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1965), 145-164.

⁹³ Maryla Szachówna, *Kalisz i jego okolica* (Kalisz: Drukarnia Wydawnicza, 1927). Szachówna część historyczną przewodnika rozpoczyna od znamiennego zdania: „Kalisz jest najstarszym miastem w Polsce, o którym posiadamy wzmianki historyczne”.

⁹⁴ Władysław Kwiatkowski, *Przewodnik po Kaliszu* (Kalisz: Kaliski Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, 1932).

⁹⁵ Zob. Tabaka, *Obraz Kalisza*, 137-147.

⁹⁶ Anna Roth, *Szczypiorno. Tu rodziła się niepodległość* (Kalisz: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej, 2019); Grzegorz Waliś, opr., *Materiały źródłowe do dziejów legionistów internowanych w Szczypiornie w 1917 roku* (Kalisz: Archiwum Państwowe w Kaliszu, 2017).

⁹⁷ Tamże, 146. .

czasie, po odzyskaniu niepodległości, kładziono nacisk na budownictwo szkół, rozwój oświaty i sportu, stawiano nowe szpitale, placówki kulturalne i obiekty sportowe oraz życzone sobie państwa nowoczesnego, choć te postulaty realizowano w zupełnie innej rzeczywistości społeczno-politycznej (wielonarodowość, wielowyznaniowość, wielopartyjność, wolny rynek). Dwudziestolecie nad Prosną, kiedy nadano nowe formy staremu miastu, w soczewce kumulowało procesy modernizacyjne. Powstałe w tym czasie w Kaliszu budynki ratusza, stadionu z cykłodromem, teatru, szkół powszechnych i średnich oraz Narodowego Banku Polskiego miały zaświadczać o społeczno-kulturalnej zasobności miasta. Niezwykle ważnymi inwestycjami w nowoczesną infrastrukturę, oddanymi tuż przed końcem tego okresu, były: miejski szpital, elektrownia w Piwonicach, rzeźnia oraz wieża ciśnieniowa przy ul. Górnośląskiej (jako część systemu wodociągowego). To również w latach 30. podjęto myśl o uczczeniu Adama Asnyka pomnikiem⁹⁸, co ostatecznie zaowocowało planem postawienia domu kultury i sztuki imienia poety (z wydzielonymi salami dla muzeum), niezrealizowanym z powodu wybuchu II wojny światowej⁹⁹.

WNIOSKI KOŃCOWE

Czemu więc miał służyć jubileusz XVIII wieków Kalisza i jakie były jego skutki? Na pewno propagandowo kreowany mit Kalisii wspomagał wielką ogólnopaństwową akcją pisania od nowa polskiej historii związanej z obchodami Tyśiąclecia Państwa Polskiego; na pewno służył swoistemu zacieraniu osiągnięć II RP przez skierowanie uwagi z tego, co jest widoczne, na to, co może skrywać ziemia, choć trzeba podkreślić, że archeologowie pochyleni nad swoją pracą byli jedynie narzędziem w rękach władz. Nigdy wcześniej i nigdy potem nie znalazły się środki, które pozwoliły na tak szeroką eksplorację wielu stanowisk w mieście i jego okolicach. Wykopaliska niewątpliwie otworzyły perspektywę badawczą do dzisiaj inspirującą dla naukowców. Zyskało muzeum, które podczas przygotowań do jubileuszu ponownie zaistniało w powojennym pejzażu¹⁰⁰. Definiując na nowo swoje cele i kolekcje, placówka w tym czasie zawiązała mocną i trwałą współpracę z archeologami. Oprócz doraźnego upiększania ulic i elewacji lata obchodów zaowocowały kilkoma inwestycjami, z których najtrwalsze obok sta-

⁹⁸ Myśl uczczenia poety pomnikiem w 1938 r. zamieniono na plan wystawienia Domu Kultury i Sztuki im. Adama Asnyka, zob. „Pomnik Asnyka”, *Gawędy Kaliskie* 7 (1938): 13; „Uczczenie pamięci Asnyka” i „Na budowę pomnika”, *Gawędy Kaliskie* 8 (1938): 7-8.

⁹⁹ Bliżej o okolicznościach i planach budowy tegoż domu: Anna Tabaka, Maciej Błachowicz, „Co nam zostało po modernizmie?”, *Życie Kalisza* 42 (2008): 33. Por. MOZK, *Projekt na budowę Domu Kultury i Sztuki im. Adama Asnyka w Kaliszu*, arch. W. Wardęski, Kalisz, 1939 r., nr inw. MOZK/H/4245.

¹⁰⁰ Waław Kłepandy, „Blaski i cienie kaliskiego muzeum”, *ZK* 8 (1959): 7.

dionu Calisii okazały się te oświatowe. Dla opisu miasta w przyszłości ważna miała się okazać myśl utworzenia wyższej uczelni i związanej z nią ideą konsolidacji lokalnego środowiska naukowego w samodzielnym towarzystwie. Niewątpliwie był to kolejny owoc działalności archeologów. Ich aktywność widoczna od lat 50., utrwalona w licznych publikacjach, która finalnie doprowadziła do powołania Pracowni Archeologicznej, tj. dzisiejszego Kaliskiego Stanowiska Archeologicznego Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej PAN, miała i ma nadal duży wpływ na kształtowanie wizerunku miasta, a przez to form jego promocji. Dobrymi przykładami będą tutaj dwie wystawy, „Korzenie Kalisza” (2006) oraz „Skarby doliny Proсны – dzieje Kalisza i okolic” (2015-2016), których scenariusze oparto na eksploracji zabytków archeologicznych¹⁰¹. Ekspozycje powstałe we współpracy IAiE, MOZK i władz samorządowych, były pokazywane w kilku muzeach w Polsce jako kaliska wizytówka. Można szukać dalej. Trudno nie zauważyć, że zarówno telewizyjny turniej miast z 1969 r. Gniezno – Kalisz¹⁰², jak i święto 18,5 wieków Kalisza z 2010 r.¹⁰³, „genetycznie” wyrosły z tego pierwszego jubileuszu. Niedawny spór o „dziurellę”, czyli archeologiczne odkrycie w płycie Głównego Rynku¹⁰⁴, również sięga minionego sposobu myślenia, według którego zabytki znajdujące się pod ziemią, nawet jeśli naukowo kontrower-

¹⁰¹ *Wystawa archeologiczna i zabytków sztuki. Korzenie Kalisza*, opr. Tadeusz Baranowski, Jerzy Aleksander Splitt, Leszek Ziábka, Robert Żukowski (Wydawnictwo towarzyszące ekspozycji „Wystawa archeologiczna i zabytków sztuki – Korzenie Kalisza” (Kalisz: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej, Kalisz 2006); *Od Kalisii do Kalisza. Skarby doliny Proсны*, katalog wystawy.

¹⁰² Zob. MOZK, Album fotografii [Zbigniewa Kantorskiego] „Turniej Miast Gniezno-Kalisz”, Kalisz, 1969 r., nr inw. MOZK/H/5937, dostęp online: <https://www.muzeawielkopolski.pl/szukaj/1/Turniej%20Miast%20Gniezno-Kalisz>.

¹⁰³ Jubileusz „Kalisia 18,5”, przeprowadzony podczas drugiej kadencji prezydentury dra Janusza Pęcherza, był mocno promowany przez władze samorządowe. W jego organizację aktywnie włączyli się mieszkańcy, w tym kaliscy rzemieślnicy, m.in. Władysław i Mieczysław Machowicz, autorzy kopii wozu rzymskiego. Zob. „Miasto ludzi aktywnych”. Rozmowa z Januszem Pęcherzem, prezydentem Kalisza, rozm. Przemysław Klimek, *Kalisia Nowa* 1-2-3 (2010): 8-9; Katarzyna Ignasiak, „Tego jeszcze nie było!” (Program wielkiego jubileuszu 1850-lecia Kalisza), *Kalisia Nowa* 1-2-3 (2010): 10; „Wyprawa po bursztyn”. Rozmowa z Lechosławem Ochockim, wicedyrektorem Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej, pomysłodawcą i koordynatorem projektu „Wyprawa po bursztyn”, *Kalisia Nowa* 1-2-3 (2010): 24-25 oraz inne historyczne omawiające „dzieje Kalisza przed Kaliszem” zebrane w tym numerze, Zob. także Karina Zachara, „Podróż do starożytnego świata”, *Kalisia Nowa* 7-8-9 (2010): 22-23 (relacja z parady historycznej ulicami miasta).

¹⁰⁴ Temat odkrycia fragmentu domniemanego systemu wodociągowego (rząpie?) w płycie Głównego Rynku budził ożywione spory i zaowocował kilkoma interpretacjami. Fala dyskusji przetoczyła się przez Internet w l. 2017-20. Przeciwnicy eksponowania znaleziska (zapisanego w aktualnym projekcie remontu płyty placu) najchętniej posługiwali się prześmiewczą nazwą zaproponowaną przez historyka Macieja Błachowicza: „dziurella”.

syjne i arcytrudne do ekspozycji, są ważniejsze niż integralna struktura odbudowanego w międzywojniu śródmieścia.

Z pewnością na społecznym odbiorze jubileuszu zaważył autorytet wybitnego mediewisty A. Gieysztora, szefa Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego oraz członka komitetu honorowego kaliskich obchodów. Lokalna społeczność największą estymą obdarzyła K. Dąbrowskiego, badacza starożytnej Kalisii, który równocześnie przez kilka sezonów „odkrywał” kaliskie Zawodzie¹⁰⁵. Nie do przecenienia jest wkład tych naukowców wniesiony w redakcję trzech tomów *Osiemnastu wieków Kalisza*, wydawnictwa kontynuowanego w postaci „Rocznika Kaliskiego”¹⁰⁶.

Po stronie korzyści jubileuszu trzeba w końcu zapisać sentymenty kaliszan, związane z pozytywnymi emocjami. Wiele osób, w tym rzemieślnicy¹⁰⁷ zaangażowani w pomoc archeologom z ekipy Krzysztofa Dąbrowskiego, przez kolejne dekady czuło się, bądź czuje się nadal związana z hasłem brzmiącym: „Kalisz – miasto ze wszystkich w Polsce najstarsze”. Sgraffito z takim zdaniem w 1973 r. umieszczono na ścianie kamienicy przy wjeździe do miasta od strony Warszawy (aut. Władysław Kościelniak). Prawdopodobnie jednak właśnie przez kontrowersyjność tego sloganu, który wynika z zastosowania skrótu myślowego¹⁰⁸, Kaliszowi ciągle udaje się wzbudzać dyskusję w ogólnopolskich mediach¹⁰⁹, mimo że teza o starszeństwie do dzisiaj budzi uśmiech... życzliwości? Rozważania nad bilansem hucznych obchodów Kalisii nad Prosną w sposób nieunikniony prowadzą także do pytania o to, czy bez „Ptolemeuszowskiej karty” promocyjnie na mapie Polski (Europy?) Kaliszowi udałoby się wygrać więcej? I co mogłoby ją zastąpić?

¹⁰⁵ Mieczysław Machowicz, „Krzysztof Dąbrowski: archeolog, którego kochali ludzie”, w: *Wokół początków Kalisza*, 27-37. Zob. także: Tadeusz Baranowski, „Krzysztof Dąbrowski – Indiana Jones kaliskich starożytników”, *Kalisia Nowa* 5-6 (2008): 14-15.

¹⁰⁶ Zob. „Od Redakcji”, RK 1 (1968): 7.

¹⁰⁷ Strażnikami pamięci o dokonaniach archeologów pod kierunkiem Krzysztofa Dąbrowskiego byli mieszkańcy Zawodzia kaliski rymarz kaletnik Władysław Machowicz oraz opiekun i stróż tamtejszych wykopalisk Stefan Bednarek, zob. Edward Pudelko, „Dziadek z Zawodzia”, *Kalisia Nowa* 5-6 (2008): 37; tamże, Jolanta Delura, „Strażnicy pamięci”, 38-39. Warto także zajrzeć do Księgi pamiątkowej Muzeum Ziemi Kaliskiej, jeden z wpisów brzmi: *Wyrazy głębokiego uznania pragnę wyrazić Kierownictwu tego Muzeum – ponieważ historia m. Kalisza jest odbiciem jednocześnie tej prawdy historycznej, że Naród Polski nie tylko może się szczyścić jubileuszem 1000-lecia naszego Państwa – ale jednocześnie przeżywać na tle Kalisza – że społeczeństwo nasze sięga do epoki Cezarów Rzymskich*, zob. MOZK, *Księga pamiątkowa*, wpis z 28 IX 1960.

¹⁰⁸ W „Miastach Polski w Tysiącleciu” tę myśl ujęto zdaniem: „K. [Kalisz] ma najstarszą ze wszystkich miast metrykę źródłową w postaci nazwy Kalisia (*Calissia*) na mapie Klaudiusza Ptolemeusza z II w.”, hasło: Kalisz, w: *Miasta Polski w Tysiącleciu*, 230.

¹⁰⁹ Krzemińska, „Kalisz z Ptolemeusza”, 70-72.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA I ZBIORY

Archiwum Państwowe w Kaliszu
Spuścizna Tadeusza Martyna, sygn. 2783, sygn. 918, sygn. 920 (Jubileusz XVIII wieków Kalisza – dokumenty).

Książnica Pedagogiczna im. Alfonsa Parczewskiego w Kaliszu
Zbiory Specjalne, kolekcja Władysława Kościelniaka (Jubileusz XVIII wieków Kalisza – dokumenty).

Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej w Kaliszu
Michał Drewko, list do Heleny Hieropolitańskiej, [niedatowany, II poł lat 50.] rkps., nr inw. MOZK/H/6543.

Pismo ws grodziska na Zawodziu przez dr Leona Białkowskiego, Kalisz, 6 września 1920 r., mps., nr inw. MOZK/H/3286.

Memoriał w sprawie zabytków na grodzisku w Kaliszu/Akademii Umiejętności/za pośrednictwem komisji historii sztuki/ Prof. Dr. W. Demetrykiewicza, mps., Kraków, 16 grudnia 1920 r., nr inw. MOZK/H/3285.

Afisz z lat 50. XX w., nr inw. MOZK/H/3412/1-5/.

Odezwa do byłych wychowanków szkół średnich, 1958, MOZK/H/818.

Księga pamiątkowa Muzeum Ziemi Kaliskiej (1949-1985), (w opr. inwentaryzatorskim).

Skarby monet: nr inw. MOZK/N/111, nr inw. MOZK/N/112, nr inw. MOZK/N/109, nr inw. MOZK/N/115.

Złota Księga Fundatorów pomnika Adama Asnyka w Kaliszu, nr inw. MOZK/H/667, zb. MOZK w Kaliszu.

Uchwała MRN i PWR z 23 stycznia 1960 roku w sprawie uczczenia XVIII wieków Kalisza i 15-letniej rocznicy wyzwolenia, nr inw. MOZK/H/2721/1-2/.

Album fotografii [Zbigniewa Kantorskiego] „Turniej Miast Gniezno-Kalisz”, Kalisz, 1969 r., nr inw. MOZK/H/5937.

Projekt na budowę Domu Kultury i Sztuki im. Adama Asnyka w Kaliszu, arch. W. Wardęski, Kalisz, 1939 r., nr inw. MOZK/H/4245.

Wacław Klepandy, *Memoriał Muzeum Ziemi Kaliskiej*, marzec 1959, s. 31-34, mps., biblioteka MOZK, nr. inw. 11590.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 lutego 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego (M.P. z 1958 r., nr 16, poz. 98), dostęp online: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wmp19580160098>

Waliś, Grzegorz, opr.. 2017. *Materiały źródłowe do dziejów legionistów internowanych w Szczypliornie w 1917 roku*. Kalisz: Archiwum Państwowe w Kaliszu.

OPRACOWANIA

Artykuły w czasopismach i tomach zbiorowych

Arnold, Stanisław. 1965-1967. „Miasta polskie w okresie międzywojennym (1918-1939)”. W: *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. 1, red. nauk. Mateusz Siuchniński, 145-164. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo.

Biliński, Bronisław. 1961. „Dwa świadectwa antyczne Kalisza Ptolemeusza (Geografia II 11,13) i Halisii Tacyta (Germania 43, 2)”. W: *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 2, red. Aleksander Gieysztor, 7-41. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Baranowski, Tadeusz. „Dwie rocznice w Kaliszu (1960-1966): Osiemnaście Wieków Kalisza i Tysiąclecie Polski”, *Przegląd Archeologiczny* 65 (2017): 89-98.

Baranowski, Tadeusz. 2016. „Badania, postacie i odkrycia. 60 lat placówki archeologicznej PAN w Kaliszu”. W: *Wokół początków Kalisza. 60 lat stacji archeologicznej Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Kaliszu*, red. Adam Kędzierski, 11-27. Warszawa-Kalisz: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

Baranowski, Tadeusz. 2007. „Kalisz przed lokacją” [podrozdział „Kalisia celtycka czy rzymska?”]. W: *750 lokacji Kalisza. Materiały sesji popularnonaukowej, Kalisz, 10 października 2007*, red. Danuta Wańka, Tadeusz Baranowski, 57-61. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Baranowski, Tadeusz. „Krzysztof Dąbrowski – Indiana Jones kaliskich starożytników”, *Kalisia Nowa* 5-6 (2008): 14-15.

Baranowski, Tadeusz. 2010. „Kalisia. Dlaczego można identyfikować Kaliszę Ptolemeusza z Kaliszem nad Prosną?”. W: *Od Kalisii do Kalisza. Skarby doliny Prozny*, katalog wystawy, Zamek Królewski w Warszawie, 30 kwietnia 2010-30 maja 2010, kuratorzy wystawy Adam Kędzierski (IAiE PAN), Leszek Ziąbka (MOZK), Michał Zawadzki (Zamek Królewski w Warszawie), red. Stanisław Suchodolski, Michał Zawadzki, 95-99. Warszawa: brak jednoznacznej informacji o wydawcy; na stronie Zamku Królewskiego w W-wie nie znalazłam.

Baranowski, Tadeusz. 1998. „Krzysztof Dąbrowski (1931-1979)”. W: *Słownik Wielkopolski Południowo-Wschodniej Ziemi Kaliskiej*, t. 1, red. Hanna Tadeusiewicz, 78-79. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Baranowski, Tadeusz. „Krzysztof Dąbrowski, archeolog Kalisza (1931-1979)”, *Rocznik Kaliski* 22 (1990): 47-59.

Bronowicz, Wiktor. „Sprawa wyższej uczelni na Sesji Tysiąclecia”, *Ziemia Kaliska* 4 (1959): 1, 3.

Buko, Andrzej. 2005. „Dwie dekady powojenne: zbliżające się milenium i badania nad początkami państwa polskiego”. W: tegoż, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, 21-23. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.

Buko, Andrzej. 2005. „Skąd pochodzili Piastowie?”. W: tegoż, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, 175-176. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.

Buko, Andrzej. 2005. „Gród na bursztynowym szlaku”, W: tegoż, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, 220-224. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.

- [brak autora], „Chaire Kalisia”, *Ziemia Kaliska* 2 (32): 1960, s. 1.
- [brak autora], „Ciekawostki jubileuszowe”, *Ziemia Kaliska* 4 (1960): 5.
- Chrzanowski, Ryszard. „Społem – neony – Społem”, *Ziemia Kaliska* 8 (1960): 16.
- „Dalsze badania archeologiczne”. Rozmowa z Krzysztofem Dąbrowskim, adiunktem Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, *Ziemia Kaliska* 4 (1958): 9
- Dąbrowska, Iwona. „Badania archeologiczne na Zawodziu w Kaliszu w latach 1961-1964”, *Rocznik Kaliski* 1 (1968): 350-372.
- Dąbrowska, Iwona. „Grodzisko na Zawodziu w Kaliszu. Pierwsze sprawozdanie z prac wykopaliskowych (1958)”. W: *Osiemnaście wieków Kalisza*, t.1, red. Aleksander Gieysztor, 29-69. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dąbrowska, Iwona, Ryta Kozłowska, „IV Walny Zjazd i Sesja naukowa P.T.A.”, *Ziemia Kaliska* 1 (1957): 16.
- Dąbrowski, Krzysztof. „Zmierch legend”, *Ziemia Kaliska* 9 (1959): 1.
- Dąbrowski, Krzysztof. „Archeologia”, *Ziemia Kaliska* 7 (1959): 6.
- Dąbrowski, Krzysztof, Stanisław Suchodolski. „Słuszkowskie skarby”, *Ziemia Kaliska* 1 (1959): 6.
- Dąbrowski, Krzysztof. „Referat o wykopaliskach kaliskich na V Międzynarodowym Kongresie Archeologicznym w Hamburgu”, *Ziemia Kaliska* 8 (1958): 9.
- Dąbrowski, Krzysztof. 1962. „Badania archeologiczne na Zawodziu (1959-1960)”. W: *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 3, red. Aleksander Gieysztor, 53-91. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Delura, Jolanta. „Strażnicy pamięci”, *Kalisia Nowa* 5-6 (2008): 38-39.
- [brak autora], „Gdy jeszcze Polski nie było”, *Gawędy Kaliskie* 5 (1937): 6-7.
- Gurba, Jan. „Doc. Michał Drewko (22 X 1887 – 4 IV 1964)”, *Rocznik Lubelski* 6 (1963): 277-278.
- Hellwig, Jan. „Studium Nauczycielskie w Kaliszu (1960-1975)”, *Rocznik Kaliski* 10 (1977): 233-255.
- Ignasiak, Katarzyna. „Tego jeszcze nie było!” (Program wielkiego jubileuszu 1850-lecia Kalisza), *Kalisia Nowa* 1-2-3 (2010): 10.
- Kalisia Nowa* 6 (2000), okładka.
- [J.K.], „Pisownia kalisianów”, *Ziemia Kaliska* 6 (1959): 5.
- Klepandy, Waclaw. „Blaski i cienie kaliskiego muzeum”, *Ziemia Kaliska* 8 (1959): 7.
- Kozłowska, Ryta. „Uroczystości 1000-lecia Państwa Polskiego i XVIII wieków Kalisza”, *Rocznik Kaliski* 1 (1968): 395-397.
- Kozłowska, Ryta. „Sesje naukowe w Kaliszu (1956-1960)”, *Rocznik Kaliski* 1 (1968): 394-396.
- Kraśny, Jan. „Seminarium uczonych zagranicznych w Kaliszu”, *Gazeta Poznańska* 216 (1959): 1.
- Krzemińska, Agnieszka. „Kalisz z Ptolemeusza”, *Polityka* 24 (2010): 70-72.
- Kwiatkowski, Władysław. „Wspomnienia”, *Ziemia Kaliska* 1 (1957): 5.
- [L], Obiektywem po zakładzie: „Kaliskie Zakłady Tworzyw Sztucznych”, *Ziemia Kaliska* 1 (1959): 3
- Leń, Mieczysław. „W hołdzie Marii Konopnickiej”, *Ziemia Kaliska* 20 (1960): 7.
- Lorentz, Stanisław. 1966. „Ochrona zabytków i muzealnictwo”. W: *Kultura Polski Ludowej*, red. Tadeusz Galiński, 286-287. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

- A. Łącz. „Kalisz, miasto zabytków i miasto przyszłości”, *Kurier Kaliski (Świat. Ilustrowany tygodniowy dodatek do Głosu Wielkopolskiego)* 216 (1948): 64.
- (m). „Badania archeologiczne podstawą jubileuszowych przygotowań”, *Ziemia Kaliska* 4 (1957): 7.
- „Miasto ludzi aktywnych”. Rozmowa z Januszem Pęcherzem, prezydentem Kalisza, rozm. Przemysław Klimek, *Kalisia Nowa* 1-2-3 (2010): 8-9;
- R. M. „Jubileusz K.S. <Calisia>”, *Ziemia Kaliska* 14 (1960): 10-11.
- Machowicz, Mieczysław. „Krzysztof Dąbrowski: archeolog, którego kochali ludzie”. W: *Wokół początków Kalisza. 60 lat stacji archeologicznej Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Kaliszu*, red. Adam Kędzierski, 27-37. Warszawa-Kalisz: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- [brak autora], „Na budowę pomnika”, *Gawędy Kaliskie* 8 (1938): 7-8.
- [brak autora], „Nasz jubileusz 150-1960”, *Ziemia Kaliska* 3 (1957): 2.
- „Od Redakcji”, *Ziemia Kaliska* 1 (1957): 2.
- „Od Redakcji”, *Rocznik Kaliski* 1 (1968): 7.
- [brak autora], „Obiekty za 430 mln zł. Poważny plan rozbudowy Kalisza”, *Ziemia Kaliska* 7 (1958): 5.
- Olszewski, Andrzej, Janina Wiercińska. „Zofia Winiarz-Trzybnowicz (1925-1960)”, *Biuletyn Historii Sztuki* 25 (1963), z. 1: 95.
- [brak autora], „Pomnik Asnyka”, *Gawędy Kaliskie* 7 (1938): 13.
- Płociński, Michał. „Potrzeba dobrej rozrywki”, *Ziemia Kaliska* 2 (1960): 4-5.
- [brak autora], „Premier Cyrankiewicz objął patronat nad Jubileuszem 1800-lecia”, *Ziemia Kaliska* 3 (1958): 4.
- [brak autora] „Proletariusze wszystkich krajów łączcie się!”, *Ziemia Kaliska* 9 (1960): 1.
- Pudełko, Edward. „Dziadek z Zawodzia”, *Kalisia Nowa* 5-6 (2008): 37.
- [brak autora], „Radio”, *Ziemia Kaliska* 7 (1959): 7.
- Rodak, Paweł. 2011. „Strzep człowieka połamany wewnątrz”. W: tegoż, *Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku. Żeromski, Nałkowska, Dąbrowska, Gombrowicz, Herling-Grudziński*, 393-403. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- [brak autora], „Stacja telewizyjna imienia Adama Asnyka”, *Ziemia Kaliska* 3 (1958): 7.
- Strzelecki, F. „Cudze chwalicie”, *Ziemia Kaliska* 2 (1960): 8.
- Szał-Truszkowska, Bożena. „Władysław Kościelniak (21 IX 1916 – 13 XI 2015)”, *Rocznik Kaliski* 42 (2016): 333-339.
- Szenicowa, Wiesława. 1961. „Archeologiczne badania ratownicze na terenie lokacyjnego Kalisza”. W: *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 2, red. Aleksander Gieysztor. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- [brak autora], „Światowy Złot b. Wychowanków Szkół Średnich w Kaliszu”; *Ziemia Kaliska* 4 (1958): 6.
- „30 wystaw plastyków, 33 wystawy czasowe, 6 wystaw fotografii”, *Ziemia Kaliska* 8 (1959): 6.
- [brak autora], „Uczczenie pamięci Asnyka”, *Gawędy Kaliskie* 8 (1938): 7-8.
- [brak autora], „Uroczystości jubileuszowe”, *Ziemia Kaliska* 2 (1960): 1.
- [brak autora], „W przededniu wielkiego jubileuszu”, *Ziemia Kaliska* 1 (1957): 16.
- „W ratuszowej przy małej czarnej, rozm. z przewodniczącym prezydium PRN tow. Tadeuszem Włodarczykiem”, *Ziemia Kaliska* 5 (1959): 10.

„W ratuszowej przy małej czarnej, rozm. z tow. Józefem Kuznowiczem, przewod. Prezydium MRN”, *Ziemia Kaliska* 4 (1959): 10.

„W Ratuszowej przy małej czarnej”, rozmowa z Edmundem Kwiatkowskim, rozm. Krajan, *Ziemia Kaliska* 2 (1960): 12.

Werner, Jan. „Od <Świtu> do <Sztubaka>”, *Ziemia Kaliska* 1 (1957): 14.

Węcowski, Piotr. „Tysiąclecie Państwa Polskiego czy Millenium chrztu Polski”, *Polityka. Pomocnik historyczny: Narodziny Polski*, 8 (2015): 149-154.

„Wyprawa po bursztyn”. Rozmowa z Lechosławem Ochockim, wicedyrektorem Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej, pomysłodawcą i koordynatorem projektu „Wyprawa po bursztyn”, *Kalisia Nowa* 1-2-3 (2010): 24-25.

Zachara, Karina „Podróż do starożytnego świata”, *Kalisia Nowa* 7-8-9 (2010): 22-23.

Ziemia Kaliska 3 (1960): 1, 3, 5.

Ziemia Kaliska 7 (1959): 1.

Ziemia Kaliska 8 (1959): 6.

WYDAWNICTWA ZWARTE

Bombicki, Maciej, Roman. 1992. *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu*. Poznań: Oficyna Wydawnicza Problemów Polonijnych i Prawno-Ekonomicznych Ławica.

Dąbrowska, Maria. 1996. *Dzienniki powojenne 1960-1965*, t. IV. Wybór, wstęp i przypisy Tadeusz Drewnowski. Warszawa: Czytelnik.

Dąbrowski, Krzysztof. 1970. *Z przeszłości Kalisza*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Dąbrowski, Krzysztof, Teresa Uzdowska, Marta Młynarska. 1956. *Kalisz w starożytności i średniowieczu*, seria: Popularnonaukowa Biblioteka Archeologiczna. Warszawa-Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kor-Walczak, Eligiusz. 2002. *Baśnie i legendy kaliskie*. Kalisz: Libri Wydawnictwo i Antykwarjat.

Kościelniak, Władysław. 2010. *Wędrowki po moim Kaliszu*. Kalisz: Edytor.

Noszczak, Bartłomiej. 2002. *Sacrum czy profanum – spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949-1966)*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, IPN, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Pleskot, Patryk Tadeusz P. Rutkowski, red. 2009. *Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL. Materiały Służby Bezpieczeństwa (1950-1986)*, t. 2. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.

[praca zbiorowa], *Polska. Zarys encyklopedyczny*. 1974. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Roth, Anna. 2019. *Szczypiorno. Tu rodziła się niepodległość*. Kalisz: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej.

Skorut, Paweł. 2015. *Front Jedności Narodu. Od narodzin idei do upadku politycznego pozoru*. Kraków: Attyka.

Walczak, Krzysztof, red. 2021. *Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Trzydzieści lat działalności 1897-2017*. Kalisz, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Woźniak, Mieczysław Arkadiusz. 1995. *Kalisz. Pogrom miasta 1914*. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

KATALOGI WYSTAW, FOLDERY, PRZEWODNIKI

Baranowski, Tadeusz, Jerzy Aleksander Splitt, Leszek Ziąbka, Robert Żukowski, (opr.). 2006. *Wystawa archeologiczna i zabytków sztuki. Korzenie Kalisza* (Wydawnictwo towarzyszące ekspozycji Wystawa archeologiczna i zabytków sztuki – Korzenie Kalisza”). Kalisz: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej.

Klepandy, Waclaw, Mieczysław Leń. 1956. *Kalisz*, seria: *Biblioteka Kaliska*, nr 1. Kalisz: Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze.

Kwiatkowski, Władysław. 1932. *Przewodnik po Kaliszu*. Kalisz: Kaliski Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Michalski, Leon, Marian Starski. 1957. *Informator miasta Kalisza na rok 1957*. Kalisz: b.w.

Murawska, Agnieszka, Arkadiusz Tabaka, 2010. *Skarby średniowieczne Wielkopolski*. Lednica: Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Parandowski, Jan [przedmowa], *Kalisz*. 1961. Konsultacje archeologiczne Krzysztof Dąbrowski, fotografie Zygmunt Gamski, Stanisław Biniewski, ilustracje, rysunki i drzeworyty Mieczysław Kościelniak, Władysław Kościelniak, Tadeusz Kulisiewicz. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Sobański, Marian. 1954. *Kalisz i Ziemia Kaliska*. Warszawa: Sport i Turystyka.

Suchodolski, Stanisław, Michał Zawadzki, red., 2010. *Od Kalisii do Kalisza. Skarby doliny Proсны*, katalog wystawy, Zamek Królewski w Warszawie, 30 kwietnia 2010-30 maja 2010, kuratorzy wystawy Adam Kędzierski (IAiE PAN), Leszek Ziąbka (MOZK), Michał Zawadzki (Zamek Królewski w Warszawie). Stare Babice: Omikron.

Szachówna, Maryla. 1927. *Kalisz i jego okolica*. Kalisz: Drukarnia Wydawnicza.

Ziábka, Leszek Adam Kędzierski, Dariusz Wyczółkowski, Michał Zawadzki. 2015. *Skarby Doliny Proсны – dzieje Kalisza i okolic*. Kalisz: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej.

Zespół Redakcyjny, 1950. *Kalisz*, seria: *Popularna Biblioteka Krajoznawcza*, t. XXXVIII. Warszawa: Spółdzielczy Instytut Wydawniczy „Kraj”.

PUBLIKACJE W INTERNECIE

Wszystkie przytaczane teksty online. Dostęp: wrzesień 2021.

Album fotografii [Zbigniewa Kantorskiego] „Turniej Miast Gniezno-Kalisz”, Kalisz, 1969 r., nr inw. MOZK/H/5937: <https://www.muzeawielkopolski.pl/szukaj/1/Turniej%20Miast%20Gniezno-Kalisz>

Tadeusz Baranowski. „Krzysztof Dąbrowski, archeolog Kalisza (1931-1979)”, RK 22 (1990): <http://www.info.kalisz.pl/biograf/dabrowskik.htm>

Tadeusz Baranowski, „Dwie rocznice w Kaliszu (1960-1966): Osiemnaście Wieków Kalisza i Tysiąclecie Polski”, *Przegląd Archeologiczny* 65 (2017): https://rcin.org.pl/Content/63721/WA308_83431_PIII149_Dwie-rocznice-w-Kali_I.pdf.

BH, „Miasto Kalisz – nowa strategia komunikacji”: <https://kalisz.naszemiasto.pl/miasto-kalisz-nowa-strategia-komunikacji/ar/c3-4132780>

Historia Polskiej Akademii Umiejętności na oficjalnej stronie tejże: <http://www.pau.krakow.pl/index.php/pl/akademia/historia>

Historia Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk na oficjalnej stronie tegoż, <http://www.ktpn.kalisz.pl/dzieje.html>

Agnieszka Krzemińska, „Kalisz z Ptolemeusza”, *Polityka* 24 (2010):

<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1506370,1,kalisz-zptolemeusza.read>

Paweł Skorut, *Front Jedności Narodu. Od narodzin idei do upadku politycznego porozu* (Kraków: Attyka, 2015): <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/13501/fjn.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 lutego 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego:

(M.P. z 1958 r., nr 16, poz. 98): <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wmp19580160098>

Jan Walc, Trudny rachunek: <http://www.janwalc.pl/view.php?in=D%C4%85browska%20Maria;>

STEROWANA PROMOCJA MIASTA. O POLITYCZNYM RODOWODZIE „PTOLEMEUSZOWEJ KALISII”

SŁOWA KLUCZOWE

Kalisz, Kalisia, najstarsze miasto w Polsce, PRL, XX wiek, jubileusz

STRESZCZENIE

Autorka szeroko analizuje okoliczności polityczne i społeczne, towarzyszące obchodom „XVIII wieków Kalisza”. W efekcie podjętych działań propagandowych Kalisz w 1960 r. stał się „najstarszym miastem w Polsce”, bądź miastem „o najstarszej metryce pisanej”. Głębszy sens tych działań odkrywają archiwalia, teksty gazetowe oraz lektura powojennych przewodników. Precyzyjnie zorganizowany jubileusz był w istocie radykalnym gestem odciążenia, budowanym w drastycznej opozycji do międzywojennej historii i narracji o mieście. Wątkami składowymi są manipulacje pamięcią społeczną, rozumianą jako narzędzie polityki państwowotwórczej. Jubileusz zaowocował najróżniejszymi inicjatywami, których znaczenie jest nie do przecenienia. Siłę jego oddziaływania można porównywać jedynie do przedwojennych działań miasta oraz ówczesnych kreacji pamięci oficjalnej. Choć wtedy – mimo podejmowanych prób – nie udało się doprowadzić do ścisłej współpracy z władzami centralnymi. W efekcie narracja powojenna ciągle dominuje w oficjalnej retoryce, choć wybrzmiewa na tle śródmieścia niemal w całości odbudowanego w okresie II RP.

A MANIPULATED PROMOTION OF A CITY. FROM THE POLITICAL GENEALOGY OF THE „PTOLEMEO’S CALISIA”

KEYWORDS

Kalisz, Calisia, the oldest Town in Poland, Polish People’s Republic, 20th Century, jubilee

ABSTRACT

Author of this contribution aims to offer a historical panorama of the so called „18th-Centuries of Kalisz”, a jubilee of this Polish town – claimed officialy to be the oldest in this country during series of events, organised in 1960. A deep background and goals of this politically-fueled anniversary can be traced in and reconstructed from archives, press reports and postwar city guides. A precisely prepared event, the jubilee is analysed in terms of critical gesture of local political elites and official discourse of historiography, aiming at critical discontinuation from the interwar legacy of Kalisz, a town restored and reconstructed after the Great War. Author presents various aspects of the 1960-anniversary of Kalisz as manipulations in social memory, discussing also investment campaign initiated by the socialist authorities in the 1960s and related to the jubilee. As a result of alliance between the local and state-dictated political discourses of the anniversary, Kalisz has still been “the oldest town in Poland”, despite the irrelevance of this claim to historical facts, obscuring the real urban legacy of the town.